

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความเชื่อเรื่อง บุญ-บาป ที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในอำเภอศรีมหาศ จังหวัดสุโขทัยเพื่อนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยโดยนำเสนอแต่ละหัวข้อตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องบุญในพระพุทธศาสนา

๒.๑.๑ หลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑.๒ ความหมายความเชื่อเรื่องกรรม

๒.๑.๓ สวรรค์และนรกในพระพุทธศาสนา

๒.๑.๔ ความหมายและลักษณะของคำว่า “บุญ”

๒.๑.๕ ประเภทและหลักแห่งการทำบุญ

๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องบาปในพระพุทธศาสนา

๒.๒.๑ บาป

๒.๒.๒ ประเภทของบาป

๒.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๔ กรอบแนวคิดการวิจัย

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องบุญในพระพุทธศาสนา

ความเชื่อ เป็นสิ่งที่อยู่ในจิตใจความนึกคิดของมนุษย์โดยทั่วไป และสัมพันธ์ต่อพฤติกรรมที่จะแสดงออกนั่นคือ “ความเชื่อ หรือ ศรัทธา”^๑ เรื่องนี้จะเป็นแรงดลใจให้มนุษย์มีพฤติกรรมต่าง ๆ อันจะนำไปสู่จุดหมายหรือเป้าหมายที่ได้ตั้งไว้ จึงตั้งข้อสังเกตว่า ศรัทธา หรือ ความเชื่อ จึงมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของบุคคลและสังคมอย่างไร

หลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาสอนให้พุทธศาสนิกชนมีศรัทธาเป็นพื้นฐานให้ตั้งอยู่ในศรัทธาหรือความเชื่อที่มีเหตุและผล (Belief) ที่ผู้ศรัทธาสามารถนำไปสู่การพัฒนาปัญญาได้ในส่วนของ “อนุปพพิกขา คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงตามลำดับอันประกอบด้วย (๑) ทานกขา เรื่องทาน (๒) สีลกขา เรื่องศีล (๓) สัคคกขา เรื่องสวรรค์ (๔) กามาทีนวกขา เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม (๕) เนกขัมมานิสังสกขา เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม”^๒ อัน

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙๐.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖/๓๒.

เป็นหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาและเป็นหลักธรรมที่นำมาสู่ความเชื่อความศรัทธาพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ แสดงให้เห็นถึงกระบวนการความคิดที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรม อันนำไปสู่การกำหนดค่านิยมและวิถีชีวิตของคนในสังคม

จากหลักธรรมทั้ง ๕ ข้อที่ได้ยกมากล่าว แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องทานเป็นลำดับแรก และแสดงเรื่องศีล เรื่องสวรรค์ เรื่องโทษของกาม และอานิสงส์การออกจากกามไป ตามลำดับ โดยสรุปได้เป็น ๒ ประเด็น กล่าวคือ ประเด็นแรก ทรงแสดงให้เห็นเชื่อในเรื่องของการทำความดี และการทำความชั่ว เรียกว่า การทำบุญ และการทำบาป ประเด็นที่สอง ทรงแสดงให้เห็นเชื่อถึงผลของการทำความดี และผลของการทำความชั่ว เรียกว่า ผลจากการทำบุญ และผลจากการทำบาป ซึ่งจะกล่าวเป็นลำดับต่อไป

๒.๑.๑ ความเชื่อ/ศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ภาษาไทยสองคำที่มีความหมายว่า “ความเชื่อ” เหมือนกัน ออกเสียงเหมือนกันแต่มีรูปศัพท์ต่างกัน คือคำว่า “สัทธา” ที่เขียนในรูปศัพท์ภาษาไทย-บาลี ส่วนคำว่า “ศรัทธา” เขียนในรูปศัพท์ภาษาไทย-สันสกฤต ในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พ.ศ. ๒๕๒๕ และฉบับสังคายนา พ.ศ. ๒๕๓๐ ปรากฏว่ามีการใช้ทั้งสองคำ คือ

“สัทธา” คำบาลี มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า “สทฺธา” เป็นศัพท์สมาสระหว่างคำว่า “สทฺ” กับ “ธา” ศัพท์ “สทฺ” มาจากธาตุ “สท” แปลว่า ยินดี ชอบใจ เพลิดเพลิน ส่วน “ธา” เป็นตัวธาตุ แปลว่า ทรง ตั้ง รับ วาง เมื่อแปลตามพยัญชนะนี้ จึงแปลว่า ทรงไว้อย่างชอบใจ ตั้งไว้โดยชอบใจ รับไว้อย่างยินดี^๓

“ศรัทธา” คำไทย มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า “ศฺรทฺธา” เป็นศัพท์สมาสระหว่างคำว่า “ศฺรทฺ” กับ “ธา” ศัพท์ “ศฺรทฺ” เป็นนิบาต แปลว่า อย่างจริงใจ ส่วน “ธา” แปลว่า ทรงไว้ เมื่อแปลตามพยัญชนะ จึงแปลว่า ทรงไว้อย่างจริงใจ อนึ่ง “ศฺรทฺธา” ในภาษาสันสกฤตนี้ได้รับการแปลงมาจากศัพท์ “สทฺธา” ในภาษาบาลี^๔

“สัทธา” คำบาลี เป็นนามศัพท์ (อิตถิลิงค์) เป็นกรณสาธนะ ลง อ ปัจจัย โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า “สทฺทหติ เอตยาติ สทฺธา” ดังนั้นหากจะแปลให้ได้ความหมายที่ครบถ้วน จึงควรแปลว่า “เครื่องตั้งจิตโดยชอบ” “ธรรมชาติเครื่องตั้งจิตโดยชอบ” ซึ่งหมายถึง ความเชื่อ^๕

สรุปได้ว่า ศรัทธา มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต โดยในภาษาบาลี จะใช้คำว่า สทฺธา ส่วนภาษาสันสกฤต จะใช้คำว่า ศฺรทฺธา แต่เมื่อมาใช้ในภาษาไทย จะใช้คำว่า ศรัทธา ซึ่งไม่

^๓ หลวงเทพรัตนานุกิษฐ์, ธาตุปทีปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๒๐๙-๒๘๙.

^๔ หลวงเทพรัตนานุกิษฐ์, ธาตุปทีปิฎก, หน้า ๒๑๐.

^๕ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระบาลีปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖๗๔,

ว่าจะเป็นภาษาบาลี หรือ สันสกฤต ก็ล้วนแต่แปลว่า ความเชื่อ ด้วยกันทั้งนั้น ซึ่งไม่ได้จำแนกไว้ว่า จะประกอบด้วยเหตุผลหรือไม่

ความหมายศรัทธา

ความหมายตามอรรถ โดยเนื้อความและความมุ่งหมาย พระอรรถกถาจารย์หลายท่านได้ให้ความหมายของศรัทธาไว้ดังนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายว่า “เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ควรเชื่อ อันประกอบด้วยเหตุผล”^๖

สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงให้ความหมายว่า “ความเชื่อ ความเชื่อการที่ควร อันประกอบด้วยเหตุผล”^๗

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายว่า “ศรัทธา หมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผลความมั่นใจในความจริง ความดีงามและในการทำความดี”^๘ นอกจากนี้ยังพบว่า ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะให้ความหมายว่า “ความเชื่อความเลื่อมใสในกุศลธรรม”^๙ ส่วนในวิสุทธิมรรคให้ความหมายไว้ว่า ความเชื่อ ความไว้วางใจ

จากความหมายที่พระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ รวมกับหลักฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎก สามารถแยกความหมายตามอรรถของศรัทธาได้ ๒ ประการดังนี้

ศรัทธา คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อการณที่ควรเชื่อ โดยไตร่ตรอง ใคร่ครวญ และพิจารณาด้วยปัญญา (โยนิโสมนสิการ) หาเหตุผลให้เห็นจริงแก่ใจจึงเชื่อเป็นศรัทธาที่สัมปยุตด้วยปัญญา เรียกอีกอย่างว่า อาการวดีศรัทธา ดังที่ พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนไว้อย่างชัดเจนในพระสูตรหลายสูตร อย่างเช่นใน “เกสปุตตยสูตร” หรือที่นิยมเรียกกันว่า “กาลามสูตร” เป็นพระสูตรที่ทรงแสดงพุทธพจน์ เกี่ยวกับการตัดสินใจในเชื่อ โดยใช้ปัญญาพิจารณาว่า “กาลามชนทั้งหลาย ก็ควรแล้วที่ท่านเคลือบแคลงสงสัย และท่านทั้งหลายเกิดความเคลือบแคลงสงสัยในฐานะที่ควรแล้ว มาเกิดท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย

อย่าได้เชื่อถือ ตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา

อย่าได้เชื่อถือ ตามถ้อยคำสืบ ๆ กันมา

อย่าได้เชื่อถือ โดยตื่นข่าวว่า ได้ยินอย่างนี้

อย่าได้เชื่อถือ โดยอ้างตำรา

^๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๗๐.

^๗ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๓๙๘.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒๓.

^๙ วรณสิทธิ ไวทยะเสวี, ผู้แปล, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ประเภทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, (กรุงเทพมหานคร : ธนศวรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๔๙.

อย่าได้เชื่อถือ โดยเดาเอาเอง
 อย่าได้เชื่อถือ โดยคาดคะเน
 อย่าได้เชื่อถือ โดยความตรึงตรองตามเอกสาร
 อย่าได้เชื่อถือ โดยชอบใจว่าต้องกันกับทฤษฎีของตน
 อย่าได้เชื่อถือ โดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้
 อย่าได้เชื่อถือ โดยความนับถือว่าสมณนี้เป็นครูของเรา^{๑๐}

เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายถึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้เป็นโทษธรรมเหล่านี้ ผู้รู้ดีเตียน ธรรมเหล่านี้ใครสมทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรมนี้เสีย เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายถึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้สรรเสริญธรรมเหล่านี้ ใครสมทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านี้ด้วย

ส่วนใน “วิมังสาสูตร” ที่ว่าด้วยการตรวจดูธรรมและการสอบถาม เห็นการตรวจดูธรรมในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่ เป็นพระสูตรที่ทำให้สอบสวนคุณความดีหรือข้อบกพร่องของพระพุทธรูป ดังข้อความที่ปรากฏว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณา เมื่อไม่รู้วารจิตของผู้อื่น พึงทำการตรวจดูในตถาคตเพื่อทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่ ดูก่อน ภิกษุทั้งหลายตถาคตอันภิกษุผู้พิจารณา เมื่อไม่รู้วารจิตของผู้อื่น ถึงตรวจดูในธรรม ๒ ประการ คือ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตว่า

ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเศร้าหมองของตถาคตมีอยู่หรือไม่ เมื่อตรวจดูตถาคตนั้น ก็รู้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเศร้าหมองของตถาคต มิได้มี เมื่อใด ตรวจดูตถาคตนั้นรู้อย่างนี้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเศร้าหมองของตถาคตมิได้มี แต่นั้นก็ตรวจดูตถาคตต่อไปว่า

ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเจือกัน (ดำบ้าง ขาวบ้าง คือ เป็นอกุศลบ้าง กุศลบ้าง) ของตถาคต มีอยู่หรือไม่ เมื่อตรวจดูตถาคตนั้นก็รู้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเจือกันของตถาคต มิได้มี เมื่อใด ตรวจดูตถาคตนั้นรู้อย่างนี้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเจือกันของตถาคต มิได้มี แต่นั้นก็ตรวจดูตถาคตต่อไปว่า

ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันผ่องแผ้วของตถาคต มีอยู่หรือไม่ เมื่อตรวจดูตถาคตนั้นก็รู้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันผ่องแผ้วของตถาคต มีอยู่ เมื่อใดตรวจดูตถาคตนั้นรู้อย่างนี้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันผ่องแผ้วของตถาคต มีอยู่แต่นั้นก็ตรวจดูตถาคตต่อไปว่า

^{๑๐} อภ. ตัก. (ไทย) ๒๐/๕๐๕/๑๘๐-๑๘๓.

พระศาสดาผู้มีอายุนี้ถึงพร้อมกุศลธรรมนี้ สิ้นกาลนาน (มานานแล้ว) หรือว่า พระศาสดาผู้มีอายุถึงพร้อมสิ้นกาลนิดหน่อย (เมื่อเร็วๆนี้) เมื่อตรวจดูตถาคตนั้นก็รู้ว่า พระศาสดาผู้มีอายุนี้ถึงพร้อมกุศลธรรมนี้สิ้นกาลนาน มิใช่ว่า พระศาสดาผู้มีอายุถึงพร้อมสิ้นกาลนิดหน่อยเมื่อใด ตรวจดูตถาคตนั้นก็รู้ว่า พระศาสดาผู้มีอายุถึงพร้อมกุศลธรรมนี้สิ้นกาลนาน มิใช่ว่า ตรวจดูตถาคตนั้นก็รู้ว่า พระศาสดาผู้มีอายุถึงพร้อมกุศลธรรมนี้สิ้นกาลนาน มิใช่ว่า พระศาสดาผู้มีอายุถึงพร้อมสิ้นกาลนิดหน่อย แต่นั่นก็ตรวจดูตถาคตต่อไปว่า

ภิกษุผู้มีอายุนี้ (ผู้เป็นศาสดาของเรา) ถึงความปรากฏ (ความเป็นผู้มีคนรู้จัก) ถึงความมียศ (ความยกย่องนับถือ) แล้ว โทษบางชนิดในโลกนี้ ชั่วเวลาที่ตนไม่ถึงความปรากฏถึงความมียศ แต่เมื่อใด ภิกษุถึงความปรากฏ ถึงความมียศแล้ว เมื่อนั้น จึงมีโทษบางชนิดในโลกนี้ (เช่น ความเห่อเหิมถือตัว) ภิกษุผู้พิจารณาเมื่อตรวจดูตถาคตนั้นก็รู้ว่า ภิกษุผู้มีอายุนี้ถึงความปรากฏ ถึงความมียศแล้ว มิได้มีโทษบางชนิดในโลกนี้ เมื่อใด ตรวจดูตถาคตนั้นก็รู้อย่างนี้ว่า ภิกษุผู้มีอายุนี้ถึงความปรากฏ ถึงความมียศแล้ว มิได้มีโทษบางชนิดในโลกนี้แต่นั้นก็ตรวจดูตถาคตต่อไปว่า

ท่านผู้มีอายุนี้ ไม่ประกอบด้วยภัย ท่านผู้มีอายุนี้ หาประกอบด้วยภัยไม่ เพราะมีราคะไปปราศแล้ว ไม่เสพงามทั้งหลาย เพราะสิ้นราคะ เมื่อตรวจดูตถาคตนั้นย่อมรู้อย่างนี้ว่าท่านผู้มีอายุนี้ ประกอบด้วยความไม่มีภัย หาเป็นผู้ประกอบด้วยภัยไม่ เพราะมีราคะไปปราศแล้ว ไม่เสพงามทั้งหลาย เพราะสิ้นราคะ อาการกิริยาที่แสดงของท่านผู้มีอายุ ที่เป็นเหตุให้กล่าวว่าเช่นนั้น ท่านผู้มีอายุ บางทีก็อยู่ในหมู่ บางทีก็อยู่คนเดียว ในหมู่นั้นพวกที่ดำเนินไปด้วยดีก็มี พวกที่ดำเนินไปชั่วก็มี พวกที่สั่งสอนคณะก็มี บางพวกที่ติดอยู่ในอามิสทั้งหลายในโลกนี้ก็มี บางพวกที่ไม่ติดเพราะอามิสในโลกนี้ก็มี ท่านผู้มีอายุนี้หาดูหมิ่นบุคคลนั้นด้วยเหตุผลนั้นไม่

ภิกษุทั้งหลาย ในพวกภิกษุผู้พิจารณานั้น ภิกษุผู้พิจารณารูปหนึ่งควรสอบถามตถาคตต่อไปว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเศร้าหมองของตถาคต มีอยู่หรือไม่ ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเมื่อจะพยากรณ์ ถึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเศร้าหมองของตถาคต มิได้มี

ภ. ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเจือกันของตถาคต มีอยู่หรือไม่

พ. ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันเจือกันของตถาคต มิได้มี

ภ. ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันผ่องแผ้วของตถาคต มีอยู่หรือไม่

พ. ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสตอันผ่องแผ้วของตถาคต มีอยู่ เราเป็นผู้มีธรรมที่ผ่องแผ้วนั้นเป็นทาง มีธรรมที่ผ่องแผ้วนั้นเป็นโคจร เพราะเหตุนั้นเราจึงไม่ใช่เป็นผู้มีตนหาดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สาวกตถาคตจะเข้าหาศาสดาผู้มีวาทยะอย่างนี้ เพื่อฟังธรรม ศาสดาย่อมแสดงธรรมอันยิ่งๆ อันประณีตๆ อันเปรียบด้วยส่วนดำส่วนขาวแก่ภิกษุด้วยประการใด ๆ ภิกษุนั้น รู้ยิ่งธรรมบางอย่างในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ ย่อมถึงความตกลงใจในธรรมทั้งหลาย ย่อมเลื่อมใสในศาสดาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ศรัทธาของบุคคลใดบุคคลหนึ่งตั้งมั่นแล้วใน พระตถาคต (สพฺธา นิวิญฺฐา โหติ) มีมูล มีที่อาศัย ด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ด้วยพยัญชนะ เหล่านี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ศรัทธานี้เรากล่าวว่า มีเหตุ (อาการวตฺติศรัทธา) มีทศสนะ (โสตาปัตติ มรรค) เป็นมูลมั่นคง อันสมณะพราหมณ์ เทวดา มาร พรหมหรือใคร ๆ ในโลกไม่ถึงกวดแก่งได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การตรวจดูธรรมในตถาคต ย่อมมีอย่างนี้แล ก็แหละตถาคตอันภิกษุผู้พิจารณา ตรวจดูแล้วดีแล้วโดยธรรมเป็นอย่างนี้”^{๑๑} หรืออย่างใน อปฺปนฺนกธรรม ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับ พราหมณ์ และคฤหบดีสาละคามว่า “คฤหบดีทั้งหลาย ศาสตาคณใดคนหนึ่งซึ่งเป็นที่ชอบใจของท่านทั้งหลาย เป็นเหตุที่ได้ให้ศรัทธา (อาการวตฺติศรัทธา) เข้าหลักเกณฑ์ มีอยู่หรือ”^{๑๒}

ในปฐมขตสูตร ที่กล่าวว่า “ผู้เป็นบัณฑิตประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ใคร่ครวญ สืบสวนรอบคอบแล้ว กล่าวติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ๑ ใคร่ครวญสืบสวนรอบคอบแล้ว กล่าวสรรเสริญ ผู้ที่ควรสรรเสริญ ๑ ใคร่ครวญรอบคอบแล้ว ยังความไม่เลื่อมใสให้เกิดในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส ๑ ใคร่ครวญสืบสวนรอบคอบแล้ว ยังความไม่เลื่อมใสให้เกิดในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส ๑ ใคร่ครวญ สืบสวนรอบคอบแล้ว ยังความเลื่อมใสให้เกิดในฐานะที่ควรเลื่อมใส ๑ ผู้เป็นบัณฑิต ฉลาด เป็น สัตบุรุษ ย่อมบริหารตนไม่ให้ถูกขจัด ไม่ให้ถูกทำลาย เป็นผู้หาโทษมิได้ ทั้งนักปราชญ์ไม่ติเตียน และ ย่อมประสพบุญเป็นอันมาก”^{๑๓}

ในจังกีสสูตร ก็มีคำสอนที่ให้อาศัยปัญญาพิจารณาใคร่ครวญก่อนที่จะตั้งศรัทธาลงไป ว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัยบ้านหรือนิคมแห่งหนึ่งอยู่ คฤหบดีก็ดี บุตรคฤหบดีก็ดีเข้าไปหาภิกษุ นั้นแล้ว ย่อมใคร่ครวญในธรรม ๓ ประการ คือ ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ ๑ ในธรรมเป็นที่ตั้ง แห่งความประทุษร้าย ๑ ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ๑ เมื่อเข้าใคร่ครวญเธออยู่นั้น ย่อมรู้ได้ อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ไม่มีที่ตั้งแห่งความโลภ, ความประทุษร้าย, ความหลง ไม่มีจิตอันธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง ความโลภ, ความประทุษร้าย, ความหลงครอบงำ ท่านผู้นี้เมื่อไม่รู้จะถึงกล่าวว่ารู้ เมื่อไม่เห็นจะถึง กล่าวว่าเป็น หรือสิ่งใดถึงเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้นกาลนานแก่ผู้อื่น ท่านผู้นี้ถึง ชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นเช่นนั้น ไม่มีเลย อนึ่ง ท่านผู้นี้มีกายสมาจาร วชิรสมาจาร เหมือนของบุคคลผู้ ไม่โลภ, ไม่ประทุษร้าย, ไม่หลง ฉะนั้นท่านผู้นี้แสดงธรรมใด ธรรมนั้นลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่หยั่งลงได้ด้วยความคิด ละเอียด บัณฑิตถึงรู้ธรรมนั้นอันคนโลก บุคคลผู้ประทุษร้าย บุคคลผู้หลง แสดงไม่ได้โดยง่าย เมื่อใด เขาใคร่ครวญเธออยู่ ย่อมเห็นแจ้งชัดว่า เธอบริสุทธิ์จากธรรม เป็นที่ตั้งแห่งความโลภ, ความประทุษร้าย, ความหลง เมื่อนั้น เขาย่อมตั้งศรัทธาลงในเธอนั้นมั่นคง”^{๑๔}

ศรัทธา คือความเชื่อในกุศลธรรม เป็นการเชื่อในสิ่งที่เป็นความจริงความดีงามและการทำ ความดี รวมถึงเชื่อเหตุผลในกฎแห่งกรรม ดังจะเห็นได้จากข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายสูตร ดังนี้

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๗-๔๙๐/๕๔๐-๕๔๔.

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๓/๙๘.

^{๑๓} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓/๓.

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๕๗/๔๙๑-๔๙๓.

ในสาฬหสูตร กล่าวว่า “อย่าได้เชื่อถือ ตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา ฯลฯ อย่าได้เชื่อถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา จนกว่า เมื่อใดท่านทั้งหลายถึงรู้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้วเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านี้”^{๑๕}

ในปฐมนฤพานสูตร ที่ว่าด้วยผู้ไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมถึงได้ความเสื่อม กล่าวไว้ว่า “ผู้ใดมีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย ฯลฯ กลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นย่อมผ่านพ้นไป ผู้นั้นถึงหวังได้ความเสื่อมอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลายเท่านั้น ไม่มีความเจริญเลย แต่หากว่า ผู้ใดมีศรัทธาในกุศลธรรม ฯลฯ กลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นย่อมผ่านพ้นไป ผู้นั้นถึงหวังเฉพาะความเจริญอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลายเท่านั้น ไม่มีความเสื่อมเลย”^{๑๖} หรืออย่างใน กามสูตร ที่กล่าวว่า “กุลบุตรผู้ออกบวชนั้นจะได้ชื่อว่าเป็นภิกษุผู้มีความสามารถรักษาตนเองได้แล้ว ก็ต่อเมื่อเป็นผู้กระทำด้วยศรัทธาในกุศลธรรม”^{๑๗}

นอกจากนี้ ในอุบาสกธรรม มีข้อที่ว่าด้วย อุบาสกต้องเป็นผู้ไม่ถือนมกตต้นข้าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อนมกต และข้อที่ว่าด้วย “การไม่แสวงหาเขตบุญภายนอกศาสนา”^{๑๘} ซึ่งก็คือความต้องการให้ศาสนิกชน มีความศรัทธาในกฎแห่งกรรม และในการบำเพ็ญบุญอันเป็นกุศลตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ดังนั้น คำว่า “ศรัทธา” เป็นภาษาสันสกฤต ส่วนภาษาบาลีใช้คำว่า “สัทธา” มีความหมายโดยพยัญชนะว่า “ทรงไว้พร้อม” หมายความว่า ความเชื่อ ได้แก่ ความมั่นใจในประโยชน์ที่ตนเองกระทำอยู่ เมื่อกระทำอะไรก็ตาม ต้องมีศรัทธาเป็นปัจจัยสำคัญ แต่การมีศรัทธาจะต้องมีปัญญากำกับด้วย จึงจะเป็นศรัทธาที่ถูกต้อง มิฉะนั้นแล้ว ศรัทธาก็จะเป็นความเชื่อที่ผิด ซึ่งอาจนำไปสู่เป้าหมายที่ผิด

ความหมายศรัทธาตามแนวคิดของนักวิชาการ

ศรัทธา คือ ความเชื่อ ซึ่งส่งผลให้มนุษย์มีความหวังต่อการดำรงชีวิตประจำวันในปัจจุบัน ตลอดถึงความหวังของชีวิตในอนาคต และสัมปรายภพ อาจกล่าวได้ว่าชีวิตของมนุษย์นั้นมีศรัทธาเป็นเครื่องกำหนดวิถีชีวิตประการหนึ่ง และความเชื่อของมนุษย์นั้นจะผูกพันกับลัทธิและศาสนาเป็นสำคัญ มนุษย์มีความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ พร้อมไปกับความเชื่อในเรื่องของศีลธรรมจริยธรรมด้วย

ในพระพุทธศาสนามีการใช้ศรัทธาในความหมายทั่วไปและความหมายที่พระพุทธศาสนาประสงค์หลายแห่งที่ผู้ศึกษาต้องแยกให้ออกเป็นเรื่อง ๆ ไป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สัทธาจริต หมายถึง พินินัยหนักไปในทางสัทธา คือ เชื่อง่าย

สัทธาจริยา หมายถึง ประพฤติด้วยศรัทธา

สัทธาวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นจากทุกข์เพราะอาศัยสัทธาเป็นเครื่องนำ

^{๑๕} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๒.

^{๑๖} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๗/๑๔๘-๑๕๑.

^{๑๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗/๕-๖

^{๑๘} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๐๙.

สัทธินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่ คือ สัทธา เป็นองค์ธรรมที่เป็นข้อใหญ่และมีความสำคัญมากข้อหนึ่งในองค์ธรรม ๕ ข้อ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นองค์ธรรมที่ต้องใช้ให้ได้ดุลยภาพระหว่างกันและกัน จะเอียงมากเกินไปในข้อใดข้อหนึ่งไม่ควร

สัทธาสัมปทา หมายถึง ถึงพร้อมหรือประกอบด้วยสัทธา คือ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่น เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

สัทธา ในโสภณสาธารณเจตสิก หมายถึง สัทธาที่เป็นเจตสิกที่ทั่วไปในกิจที่มีความสวยงาม ไม่มีโทษ สัทธาดังกล่าวเป็นกุศลธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต คือ

ศรัทธาไทย หมายถึง สิ่งของที่มีคนถวายเป็นด้วยความเลื่อมใส

ทสฺสนมุลิกสัทธา หมายถึง สัทธาที่มีการเห็นเป็นมูลฐาน

อาการวดี สัทธา หมายถึง สัทธาที่มีเหตุผล

อมูลิกาสัทธา หมายถึง สัทธาที่ไม่ต้องพิจารณาเหตุผล

สัทธานุสสัมปยุต หมายถึง สัทธาที่ประกอบด้วยญาณ คือ ปัญญา

สัทธานุสวิปปยุต หมายถึง สัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณ คือ ปัญญา

โลกียโลกุตตรสัทธา หมายถึง สัทธาฝ่ายโลกียะและฝ่ายโลกุตตระ

โอกัปปนสัทธา หมายถึง สัทธาที่ไม่กำเริบกลับกลายเป็นอย่างอื่นเป็นสัทธาที่มั่นคง

อเวจจปปสาท หมายถึง ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญา^{๑๙}

สัทธายุตโต หมายถึง ประกอบด้วยสัทธา^{๒๐}

สัทธามูลิกา หมายถึง มีสัทธาเป็นราก หรือมีสัทธาเป็นพื้นฐาน

สัทโธ หมายถึง บุคคลที่มีสัทธา มีความเชื่อ

สัทธานุสารี หมายถึง บุคคลที่ไปตามสัทธา คือ มีความเชื่อ

สัทธานุสารีบุคคล หมายถึง บุคคลที่มีสัทธา มีความเชื่อ

สัทธาธุ หมายถึง แน่นแน่นด้วยความเชื่อ เชื่อถือ

สัทธาธิกะ หมายถึง บุคคลที่มีสัทธา

สัทธาธิมุต หมายถึง ผู้ที่พ้นทุกข์เพราะอาศัยสัทธานำ

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๒, (ม.ป.ท. : ๒๕๕๘), หน้า ๔๐๕.

^{๒๐} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สดกเสด็จพระสังฆราชเจ้า, พระคัมภีร์อภิธานปิฎกปาฐก หรือพจนานุกรม ภาษาบาลีแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๐๖.

สัทธาวิมุตบุคคล หมายถึง บุคคลที่ปฏิบัติจนพ้นทุกข์ได้ด้วยอาศัยความสัทธาเป็นเครื่องนำ

ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับสัทธาที่ปรากฏดังกล่าวนี้ มีใช้กันอยู่มากในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความหมายแตกต่างกัน มีการแบ่งประเภทออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ (๑) สัทธาฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล (๒) สัทธาฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับปัญญาและเหตุผล

นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงลักษณะและความหมายของสัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาเอาไว้ อันเป็นไปในทิศทางเดียวกันว่าสัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นสัทธาที่ต้องประกอบด้วยปัญญา มีเหตุผล แสดงถึงสัทธาที่มีลักษณะและความหมายที่แตกต่างจากสัทธาในความหมายโดยทั่วไป นักปราชญ์ชาวพุทธหลายท่านได้แสดงศรัทธาที่ประสงคืในระบบของพุทธธรรมเอาไว้ดังนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้แสดงสัทธาไว้ว่า “สัทธา หมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ หรือควรเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ กอปรด้วยเหตุผล ชื่อศรัทธา”^{๒๑}

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้แสดงสัทธาไว้ใน “ประมวลสารคดีธรรม” ว่า “เกี่ยวกับความเชื่อ ให้ใช้ปัญญาพิจารณา แม้พระพุทธศาสนาเองก็ไม่บังคับให้เชื่อถือ ดังเช่นที่ทรงตรัสว่ามีให้เชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่างในกาลามสูตร ข้อนี้ควรขยายความว่า ศรัทธา คือ ความเชื่อในพระพุทธศาสนานั้นต้องการให้เชื่อโดยปัญญาคือความรู้ และพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในที่หลายแห่งเน้นให้ใช้ปัญญาคือความรู้เป็นประการสำคัญ”^{๒๒}

พระอริยณันทมุนี (พุทธทาส อินทปญฺโญ) แสดงไว้ว่า คำว่า “ศรัทธา ไม่ใช่หลับตาเชื่อ ศรัทธาต้องคู่กันกับปัญญา หรือว่าผสมเป็นสิ่งเดียวกันอยู่กับปัญญา เรามีปัญญา แล้วจึงเชื่อ เราไม่เชื่อ ก่อนมีปัญญา ถ้าใครพูดว่า มีศรัทธาก่อนมีปัญญา ผมคิดว่า เป็นคนพูดอย่างทำลายพุทธศาสนา การที่เอาศรัทธาให้มาก่อน นั้นมันไม่ปลอดภัย แล้วไม่ตรงกับที่พระพุทธเจ้าที่ท่านสอนว่า อย่าเชื่อคนอื่น แม้แต่ตถาคตพูดก็อย่าเพิ่งเชื่อ ต้องไปคิดจนเห็นแจ้งในเหตุผลเสียก่อน แล้วจึงเชื่อ นี่ศรัทธาต้องมาหลังปัญญา หรือมาพร้อมกันกับปัญญา อย่างนี้เสมอไป”^{๒๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ศรัทธา” ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ไว้ว่า **ศรัทธา** หมายถึง “ความเชื่อความเลื่อมใสในทางธรรม คือ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ

^{๒๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๗๐-๕๒๙.

^{๒๒} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ประมวลสารคดีธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ, ๒๕๓๐), หน้า ๗๐-๗๑.

^{๒๓} พระอริยณันทมุนี (พุทธทาส อินทปญฺโญ), **บรมธรรม พุทธทาสภิกขุ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๑๕), หน้า ๒๗๗-๒๗๘.

เชื่อด้วยเหตุด้วยผล เชื่อมั่นในคุณความดี มีความเชื่อความเลื่อมใสในความจริง และความดีงามเพื่อจะไม่ให้บุคคลลุ่มหลงไปตามสิ่งยั่วชวน และลักษณะอาการที่เป็นไปภายนอก”^{๒๔}

พระธรรมเมธาภรณ์ (ระแบบ วิฑูรยาโณ) ได้แสดงความหมายและลักษณะสัทธาไว้ใน “อานุภาพแห่งกำลังใจ” ว่า “ศรัทธาของบุคคลนั้นจะต้องมีการสนับสนุนจากปัญญา เพราะศรัทธาที่มากไปจะมกมายไม่มีเหตุผล ไปเชื่อทรงเจ้าเข้าผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไปนั่งชูดตันไม้ดูเลขห่วยเบอร์กันเป็นต้น ที่จริงก็ศรัทธา แต่ไม่มีปัญญาเข้าไปกำกับเข้าไปพิจารณา ทำให้หลงทางในการดำเนินชีวิต”^{๒๕}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายของศรัทธาไว้ว่า “ศรัทธา ความเชื่อ หมายถึง เฉพาะที่เชื่อด้วยปัญญา เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อด้วยเหตุและผล ถ้าเชื่อโดยปราศจากปัญญา เรียกว่า อธิโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อ หรือเชื่อตามเขา)”^{๒๖}

พระมหาอุทธร ปญญาสิริ (สัจจรัตนพงศ์) ให้ความหมายของศรัทธาไว้ว่า “ศรัทธามีความหมายทั้งอย่างกว้าง ปานกลางและไม่ได้แคบเพียงแค่ว่า “ความเชื่อ” เพราะยังมีความหมายอื่น ๆ เช่น ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส การปลงใจเชื่อ ความซื่อสัตย์ การยอมรับ การยอมตามลัทธิความเชื่อ ศาสนา ความจงรักภักดี ดังนั้น ศรัทธาโดยทั่วไปจึงมีความหมายเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ ไม่เกี่ยวข้องกัปัญญาและเหตุผล”^{๒๗}

พระมหาปรม โสภาโส (กองคำ) ให้ความหมายของศรัทธาไว้ว่า “ศรัทธา คือ ความเชื่อ ซึ่งทำให้นุชยมีความหวังในการดำรงชีวิตในอนาคต และสัมปรายภพด้วย คือมนุษย์มีศรัทธาเป็นเครื่องกำหนดวิถีชีวิต และมีความผูกพันอยู่กับลัทธิ และศาสนาเป็นสำคัญ มนุษย์มีความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ พร้อมไปกับความเชื่อในเรื่องของศีลธรรมด้วย”^{๒๘}

วคิน อินทสระ ได้แสดงสัทธาที่ประสงค์ไว้ใน “ชาวพุทธกับวิกฤติศรัทธา” ว่า “ศรัทธาเป็นคุณธรรมที่ต้องการก่อนในเบื้องต้น แต่ต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ปราศจากปัญญาแล้วจะเป็นความมกมายไม่ใช่ศรัทธาที่ต้องการในพุทธศาสนา ความมกมายมีอยู่ในที่ใด ความเป็นทาสก็มีอยู่ในที่นั้น พุทธศาสนาต้องการให้ชาวพุทธเป็นไท”^{๒๙}

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๑๓.

^{๒๕} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ วิฑูรยาโณ), **อานุภาพแห่งกำลังใจ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐.

^{๒๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ปธ.๙ ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๔๘), หน้า ๙๕๐.

^{๒๗} พระมหาอุทธร ปญญาสิริ (สัจจรัตนพงศ์), “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า บทนำ.

^{๒๘} พระมหาปรม โสภาโส (กองคำ), “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวไทยในปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้าบทนำ.

^{๒๙} วคิน อินทสระ, **ชาวพุทธกับวิกฤติศรัทธา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗), คำนำ.

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา ได้แสดงไว้ในหนังสือ ปรัชญาอินเดีย ว่า “ตามหลักแห่งคำสอนของพุทธเน้นให้เชื่อหรือยอมรับด้วยหลักแห่งเหตุผล คำสอนบางส่วนของพุทธปรัชญา สอนในเรื่องของศรัทธา แต่ศรัทธาหรือความเชื่อนั้นจะต้องมาจากปัญญาที่พิจารณาสอบสวนค้นหาเหตุและผลก่อน”^{๓๐}

โจเซฟ แกร์ แบลโดย ฟัน ดอกบัว กล่าวไว้ในหนังสือ ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร ว่า “ศรัทธา คือ ความเชื่อทำให้บุคคลเข้าไปใกล้ เข้าไปศึกษา ฉะนั้น ความสงสัยจึงทำให้มนุษย์มีศรัทธา เข้าไปศึกษาว่าอะไรและทำไมของเรื่องราวต่าง ๆ นั้น จึงได้เป็นเช่นนั้นได้ผลอย่างนี้ ทำให้เรื่องบาเรื่องจึงทำให้มนุษย์เป็นทุกข์ทรมาน ทำให้มนุษย์จึงไม่มีความสุข ทำให้มนุษย์จึงไม่ประสบความสำเร็จตามความต้องการ ความสงสัยต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นแก่มนุษย์มากมาย อาทิเช่น อะไรเป็นสิ่งสร้างโลก และสร้างเมื่อไร โลกเป็นของใคร และถูกสร้างขึ้นมาจากใคร ทำให้จึงต้องมีสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ มากมายในโลก ใครเป็นผู้ที่มีอำนาจปกครองสิ่งเหล่านี้ เป็นต้น”^{๓๑}

ตามที่กล่าวอ้างมาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า มนุษย์ทั่วไปไม่สามารถที่จะหาคำตอบดังกล่าวข้างต้น จากคำถามข้อสังเกตของมนุษย์เอง ทั้งไม่สามารถที่จะรู้ได้ด้วยเหตุและผล มนุษย์จึงมีความเชื่อว่า จะต้องมีความหมายต่อชีวิตของคน และต่อชีวิตทั่ว ๆ ไป ถึงแม้ว่ามนุษย์จะยังไม่สามารถรู้ถึงจุดมุ่งหมายนั้นเป็นอย่างไร มนุษย์จึงสรุปจากข้อสังเกตของตนเองว่า จะต้องมีความเชื่ออยู่ในธรรมชาติ จากความเชื่อนี้ ชีวิตมนุษย์นั้นจึงมีความหมายโดยทั่วไป ซึ่งแต่ละบุคคลที่อาศัยอยู่ด้วยกัน จึงทำให้เกิดสถาบันทางศาสนาขึ้น ด้วยเหตุนี้ดังกล่าวนี้นี้ พระพุทธศาสนาจึงสอนถึงเรื่อง ศรัทธา มนุษย์เราเมื่อมีศรัทธาย่อมจะมีธรรมอื่น ๆ ตามมาด้วย ศรัทธาเป็นเพียงเครื่องนำทาง และชักนำให้บุคคลเข้าหา ให้สนทนา ให้ตั้งใจฟัง ให้จดจำ ให้นำไปพิจารณา ให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของชีวิต

จากคำรับรองข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่านักปราชญ์ชาวพุทธหลายท่านมีมุมมองหรือทัศนะเกี่ยวกับเรื่องศรัทธาไปในทิศทางเดียวกันว่า พระพุทธศาสนามีแนวคิดที่สนับสนุนศรัทธาที่มีเหตุผล มีการเห็นเป็นมูลฐาน มีความมั่นคง และไม่มีใคร ๆ จะให้หวั่นไหวไปได้ ลักษณะศรัทธาที่มีเหตุผลหรือประกอบด้วยเหตุผล ต้องเป็นความเชื่อที่มุ่งตรงต่อตัวความจริง ที่พระพุทธศาสนาได้แสดงเอาไว้ในหลักสำคัญ ๔ ประการ คือ ศรัทธา ๔

สรุปได้ว่า ศรัทธา คือ ความเชื่อ ความเชื่อถือ ความเชื่อที่ไม่มั่งงาย มีเหตุผลประกอบด้วยปัญญา ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม ไม่มั่งงายไร้เหตุผล เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา ศรัทธาที่มั่นคง หมายถึง ศรัทธาที่มีความรู้กำกับ ไม่หวั่นไหวเอนเอียงไปเพราะความไม่รู้ ความหลงมั่งงาย ศรัทธาจึงเป็นธรรมเบื้องต้นที่จะทำให้บุคคลได้ ประกอบคุณงามความดีที่เป็นบุญกุศล เช่น เชื่อว่าทำดี ย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว เชื่อว่า ทำกรรมอะไรไว้ย่อมจะได้รับผลของกรรมนั้นอย่างแน่นอน เป็นต้น ซึ่งศรัทธาของแต่ละบุคคล ย่อมขึ้นอยู่กับภูมิรู้ หรือภูมิธรรมของบุคคลนั้น ๆ

^{๓๐} ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๖๐.

^{๓๑} โจเซฟ แกร์, แบลโดย ฟัน ดอกบัว, “ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร”, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑.

ลักษณะของสัทธา

สัทธา มีลักษณะความเชื่อ บุคคลเมื่อความเชื่อหรือพอใจในสิ่งใดสิ่งหนึ่งย่อมจะต้องเข้าไปใกล้ เข้าไปศึกษาถึงความเป็นมา หรือความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสิ่งนั้น ๆ และสืบประวัติถึงความเป็นไปเป็นกรณีพิเศษ เช่น พุทธศาสนิกชนที่มีความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา คนเหล่านี้ย่อมเข้าไปใกล้เพื่อศึกษาถึงความเป็นมาของ “พระรัตนตรัย” อันเป็นที่พึ่งที่ระลึกทางใจ และแสวงหาความรู้ความเข้าใจ เพื่อที่จะเพิ่มพูนความศรัทธา ความเลื่อมใสให้แน่นแฟ้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังคำกล่าวของพระเถระสมัยพุทธกาล ชื่อว่า พระปิงคิยเถระ ท่านกล่าวว่า “ธรรมเหล่านี้ คือ ศรัทธา ปิติมานะ และสติ ย่อมหายไปจากศาสนาของพระสมณโคดม พระองค์เป็นผู้มีปัญญากว้างขวางดั่งแผ่นดิน ย่อมเสด็จไปสู่ทิศใด ๆ อาตมาย่อมเป็นผู้มอบน้อมไปโดยทิศนั้น ๆ”^{๓๒}

ผู้วิจัยจึงพอที่จะนิยามศัพท์คำว่า “ศรัทธา ได้ดังนี้ ศรัทธา คือ ความเชื่อ ความกำหนด และความเลื่อมใส ผู้ที่ปรารถนาถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีศรัทธา ดังนั้น คำว่า ศรัทธา หรือความเชื่อจึงมีลักษณะที่พระพุทธศาสนาได้แสดงเอาไว้ ๔ ประการ คือ สัทธา ๔ (ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล) หลักคำสอนที่เกี่ยวกับศรัทธา พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงสอนพุทธบริษัทให้มีศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาที่ต้องเป็นสัมมาทิฐิ อันเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุและผล ในทางคัมภีร์พระไตรปิฎกได้จัดหมวดหมู่ของศรัทธาได้ว่ามีอยู่ ๔ ลักษณะ”^{๓๓}

กัมมสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าชีวิตของมนุษย์นี้ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม อันเป็นกฎแห่งการกระทำที่เป็นเหตุเป็นผลสืบเนื่องกัน ดังคำกล่าวที่ว่า “กมฺม นวตฺตตี โลโก สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม”^{๓๔} กรรม หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา เป็นการกระทำด้วยความตั้งใจ มีทั้งดีและชั่ว ภายใต้กฎแห่งกรรมนี้ ถ้าหากเป็นกรรมดี เรียกว่า กุศลกรรม ซึ่งเป็นการกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ย่อมให้ผลดี ถ้าหากเป็นกรรมชั่ว เรียกว่า อกุศลกรรม ซึ่งเป็นการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ ย่อมให้ผลชั่ว ดังนั้นเมื่อเราเจตนาจงใจกระทำการใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจา ใจ ย่อมเป็นกรรม เป็นความดีความชั่วที่มีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไปการกระทำนั้น ๆ ไม่ว่างเปล่า ย่อมมีผลตามมาเสมอ ดังคำกล่าวที่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เมื่อเชื่อดังนี้ จึงเชื่อได้ไปอีกว่าหากต้องการจะประสบผลสำเร็จในสิ่งใดนั้น ต้องได้มาด้วยการกระทำของตนเอง มิใช่ด้วยการอ่อนวอนหรือนอนคอยโชค ชีวิตมนุษย์จะประสบแต่สิ่งที่ดีได้ก็ด้วยกรรมดีที่ต้องสร้างเอง ไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงอำนาจจากเทวดา หรือเทพเจ้าใด ๆ มาดลบันดาลให้ และเช่นเดียวกัน ถ้าหากต้องการจะหลุดพ้นบรรลุมรรคผลนิพพาน ก็ด้วยกุศลธรรมที่ตนก่อขึ้นเอง

^{๓๒} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๖๘/๔๐.

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๔.

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๐๗/๕๒๙.

วิปากสัทธา คือ เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีอยู่จริง (วิปาก) ในภาษาบาลี แปลว่า “สุก สุกวิเศษ หมายถึงว่า ต่อเนื่องมาจากเหตุ เป็นส่วนผล”^{๓๕} เหมือนที่เราเรียกว่าผลไม้ ก็เพราะเกิด และสุกมาจากต้นไม้มิใช่ วิปากสัทธา จึงเป็นการเชื่อผลที่สุกมาจากกรรม เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีมาจากกรรมดี ผลชั่วมาจากกรรมชั่ว กรรมที่บุคคลทำไปแล้ว ย่อมให้ผลสมควรแก่เหตุเสมอ ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า “กรรมดำ มีวิปากดำ ได้แก่ การกระทำที่มีเจตนากระทำแต่ความชั่ว ทั้งทางกาย วาจา ใจ ให้เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน ผู้ที่มีเจตนาประกอบกรรมชั่วนี้ ย่อมได้รับผลที่เป็นการเบียดเบียนย่อมเสวยเวทนาที่มีการเบียดเบียน ย่อมได้รับความทุกข์แต่เพียงอย่างเดียว กรรมขาว มีวิปากขาว ได้แก่ การกระทำที่มีเจตนากระทำแต่ความดี ทั้งทางกาย วาจา ใจ ให้เป็นไปเพื่อความไม่เบียดเบียน ผู้ที่มีเจตนาประกอบกรรมชั่วนี้ ย่อมได้รับผลที่เป็นการเบียดเบียนย่อมเสวยเวทนาที่มีการเบียดเบียน ผู้ที่มีเจตนาประกอบกรรมดีนี้ ย่อมได้รับผลที่ไม่มีการเบียดเบียน ไม่เสวยเวทนาที่มีการเบียดเบียน ย่อมได้รับความสุขแต่เพียงอย่างเดียว กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิปากทั้งดำทั้งขาว ได้แก่ การกระทำที่มีเจตนากระทำความชั่วบ้าง ความดีบ้าง เพื่อความเบียดเบียนบ้าง เพื่อความไม่เบียดเบียนบ้าง ผู้ที่มีเจตนาประกอบกรรมชั่วบ้าง ประกอบความดีบ้าง ย่อมได้รับผลที่เป็นการเบียดเบียนบ้าง ที่ไม่มีการเบียดเบียนบ้างย่อมเสวยเวทนาที่มีการเบียดเบียน ย่อมได้รับความทุกข์บ้าง ความสุขบ้าง กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิปากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ได้แก่ การกระทำที่เป็นไปเพื่อการละกรรม มีเจตนาที่จะละกรรมขาว ที่มีวิปากขาว และเจตนาที่จะละกรรมดำ ที่มีวิปากดำ ไม่ก่อให้เกิดกรรมอีกต่อไป เป็นการกระทำที่มีเจตนามุ่งความหลุดพ้นเป็นจุดหมายปลายทาง”^{๓๖} ถึงแม้ในบางครั้งกรรมจะไม่แสดงผลในทันที แต่วิปากของกรรมนั้นย่อมส่งผลอย่างแน่นอน เมื่อสบโอกาส ดังที่มีพระอรหันตสาวกได้แสดงไว้เกี่ยวกับหลักเกณฑ์การให้ผลของกรรม ๑๒ อย่าง อันจะเป็นเครื่องยืนยันถึงความแน่นอนในผลของกรรม เป็นกรรมที่จำแนกตามเวลาที่ให้ผล ๔ อย่าง ได้แก่

๑. ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม คือกรรมให้ผลในปัจจุบัน คือในภพนี้
 ๒. อุปปัชชเวทนียกรรม คือ กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิด คือในภพหน้า
 ๓. อปรายปริยเวทนียกรรม คือ กรรมให้ผลในภพต่อ ๆ ไป ไม่กำหนดว่าเมื่อไร
 ๔. อโหสิกรรม คือ กรรมเลิกให้ผล เพราะไม่สบช่องที่จะให้ผล จึงอ่อนกำลังลง จนในที่สุดก็หายไป หรืออีกนัยหนึ่งว่า กรรมที่ให้ผลเสร็จแล้ว
- กรรมที่จำแนกการให้ผลตามหน้าที่ ๔ อย่าง ได้แก่
๑. ชนกกรรม คือ กรรมแต่งให้เกิด หรือกรรมนำไปเกิด กรรมดีก็นำไปเกิดในภพที่ดี กรรมชั่วนำไปเกิดในภพที่ชั่ว
 ๒. อุปัตถัมภกกรรม คือ กรรมสนับสนุน จะเข้าสนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อจากชนกกรรม

^{๓๕} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า ๓๙๗.

^{๓๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓๕/๒๖๘.

๓. อุปปีฬกรรม คือ กรรมบีบคั้น กัดกัน เปียดเปียน คือเข้ามาบีบคั้นผลแห่งชนกรรมนั้นให้แปรเปลี่ยน ทุเลาเบาลง หรือสั้นเข้า

๔. อุปฆาตกรรม หรือ อุปัจเฉทกรรม คือ กรรมตัดรอน ทำหน้าที่คล้ายอุปปีฬกรรม แต่รุนแรงกว่า ถึงขั้นเข้าตัดรอนการให้ผลของกรรมเดิม ให้ขาดและหยุดไปอย่างสิ้นเชิง แล้วเข้าให้ผลแทน กรรมจำแนกตามลำดับกำลังที่ให้ผล ๔ อย่าง ได้แก่

๑. ครุกรรม คือ กรรมหนัก กรรมที่มีกำลังมาก ให้ผลก่อน

๒. พหุกรรม หรืออาจิณณกรรม คือ กรรมที่ทำมาก ทำเป็นประจำ หรือทำเสมอ ๆ ให้ผลรองลงมา

๓. อาสันนกรรม คือ กรรมจวนเจียน หรือกรรมใกล้ตาย ถ้าไม่มีครุกรรมและพหุกรรม อาสันนกรรมจะให้ผลก่อน

๔. กัตตตากรม หรือ กัตตตาวาปนกรรม คือ กรรมสักแต่ว่าทำ เป็นการกระทำโดยไม่มีเจตนา หรือ ผิดเจตนา ให้ผลต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผล^{๓๗}

กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน แต่ละคนเป็นเจ้าของและต้องรับผิดชอบส่วยวิบากที่เป็นไปตามกรรมของตน ดังที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวไว้ว่า “กมมัสสกา มาณวสตุตา กมฺมโยนี กมฺมพนฺธ กมฺมปฏิสรณา, กมฺมํ สตุเต วิภชตี ยทิทํ หีนปณฺธิตาย หมายความว่า มาณว สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นพวกพ้อง เป็นผู้ติดตาม มีกรรมเป็นที่พึ่ง กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลาย ให้เป็นผู้เลวทรามก็มี ให้เป็นผู้ประณีตก็มี”^{๓๘} เป็นการเชื่อว่า สัตว์ที่ได้ดีมีความสุขสบาย ก็เพราะได้ประกอบกรรมดีไว้ สัตว์ที่ได้รับทุกข์ยากไม่สบาย ก็เพราะได้ประกอบกรรมชั่วไว้ ดังนั้นผลที่เราได้รับอยู่ในปัจจุบันนี้ ทุกอย่างเป็นผลจากการกระทำของเราเอง บางอย่างอาจเป็นผลของกรรมในชาตินี้ แต่บางอย่างอาจเป็นผลของกรรมในอดีตชาติ เปரியกรรมและวิบาก อันเป็นผลของกรรม เหมือนดังเงาที่ติดตามตัวผู้เป็นเจ้าของ

ในพระไตรปิฎกนั้นปรากฏเพียงตถาคตโพธิสัทธาเท่านั้น แต่ถ้าว่าโดยใจความแล้วกัมมสัทธา วิปากสัทธา และกัมมัสสกตาสัทธา ก็สามารถรวมลงในตถาคตโพธิสัทธาได้ทั้งหมดเพราะถือได้ว่าเป็นการเชื่อในคำสอนของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังไม่ทรงย่อสรุทธาสีประเภท เป็นสองประเภท คือ “ตถาคตโพธิสัทธา จัดเป็นการเชื่อศาสนา และกัมมัสสกตาสัทธา โดยรวมกัมมสัทธาและวิปากสัทธาลงในข้อนี้ จัดเป็นการเชื่อเหตุผล”^{๓๙}

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕.

^{๓๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (๒๕๓๙) : หน้า ๕๒๙.

^{๓๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (๒๕๓๙) : หน้า ๓๗๐.

ตลาคตโพธิสัทธา เชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยมีความมั่นใจในองค์ตลาคตว่า ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะทรงมีคุณลักษณะคุณทั้ง ๙ ประการ คือ

๑. อรหิ เป็นผู้ไกลจากกิเลสและบาปกรรม ทรงความบริสุทธิ์ เป็นผู้หักห้ามแห่งสังสารจักร อันได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ได้แล้ว เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น เป็นผู้ควรรับความเคารพ ควรแก่การทักขิณา

๒. สมมาสมพุทโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คือ รู้ริยสัจสี่ โดยไม่เคยได้เรียนรู้จากผู้อื่น จึงทรงเป็นผู้เริ่มประกาศสัจธรรม เป็นผู้ประดิษฐานพระศาสนา

๓. วิชชาจรณสมปนโน ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ คือ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้แจ้ง อันได้แก่ วิชา ๓ และ วิชา ๘ และ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปฏิบัติเครื่องบรรลุมรรควิชชาอันได้แก่จรณะ ๑๕

๔. สุคโต ผู้เสด็จไปด้วยดี คือ ทรงมีทางเสด็จที่ถึงมอันได้แก่อริยมรรค เสด็จไปสู่ที่ซึ่งงามกล่าวคือพระนิพพาน เสด็จไปที่ใดก็ทรงบำเพ็ญพุทธกิจไว้บริบูรณ์ ประดิษฐานพระศาสนาไว้เป็นประโยชน์ให้แก่มหาชน

๕. โลกวิทู ผู้รู้แจ้งโลก ทรงรู้สภาวะอันเป็นคติธรรมตาแห่งโลก คือ สังขารทั้งหลายทรงหยั่งทราบอริยาคัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคติธรรมตาโดยถ่องแท้เป็นเหตุให้พระองค์ดำเนินเป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมตานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้

๖. อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ เป็นสารถิฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า คือ ทรงเป็นผู้ฝึกคนได้ดีเยี่ยมไม่มีใครเทียมเท่า ทรงรู้จักใช้อุบายให้เหมาะแก่บุคคล สอนเขาโดยไม่ต้องใช้อาชญาและทำให้เขาบรรลุผลที่พึงได้ ตามกำลังความสามารถของเขา

๗. สตถา เทวมนุสสานํ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๘. พุทโธ ผู้ตื่นและเบิกบาน คือ ทรงเป็นผู้ตื่นไม่หลงมกมาย และทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกมายนั่นด้วย อนึ่ง เพราะไม่ติด ไม่หลง ไม่หวั่งกังวลกับสิ่งใด จึงทรงเป็นผู้เบิกบานมีพระทัยผ่องแผ้ว บำเพ็ญพุทธกิจ ได้ถูกต้องบริบูรณ์

๙. ภควา ผู้จำแนกธรรม อีกนัยหนึ่งกล่าวว่าเป็นผู้มีโชค คือหวังพระโพธิญาณก็ได้สมหวัง ประกาศศาสนาก็ชักจูงผู้คนให้ได้บรรลุธรรมสมปรารถนา ผู้คิดร้ายก็ไม่อาจทำร้ายได้^{๔๐}

การเชื่อในตลาคตโพธิสัทธานี้จำเป็นและสำคัญมาก เพราะพระพุทธเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิดพระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเพราะการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ถ้าไม่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง ก็เท่ากับไม่เชื่อศาสนาทั้งหมด นอกจากนี้การมีตลาคตโพธิสัทธา ยังหมายถึงการมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ที่จะสามารถตรัสรู้สัจธรรม พัฒนาตนเองให้เข้าถึงความดีสูงสุด ด้วยความเพียรพยายามฝึกตนเองของมนุษย์เอง โดยที่ไม่มีอำนาจภายนอกใด ๆ ว่าจะจะเป็น

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๙๕-๓๗๐.

เทวดา มาร หรือพรหม ที่จะทำให้ดีกว่า ยิ่งกว่าหรือเกิดกว่าตัวมนุษย์เอง ดังพระพุทธเจ้านี้ นำไปสู่ความศรัทธาในอีกสองสิ่งคือ พระธรรม และพระสงฆ์

จะเห็นได้ว่า ศรัทธาตามที่ได้กล่าวมานั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทเรียกว่า สัทธาญาณ สัมปยุต หมายถึง ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ประกอบด้วยญาณ เป็นการเชื่อเพราะมีความเข้าใจในเหตุผลเป็นมูลฐาน พระพุทธศาสนาเถรวาทเห็นว่า “ศรัทธาในลักษณะเช่นนี้ เป็นการเชื่อที่ถูกต้องเป็นศรัทธาสว่าง เพราะไม่มีติดมนด้วยอวิชชา เป็นศรัทธาของมนุษย์ผู้มีความคิดเป็นของตน ตามหลักเหตุผล ละความงมงายเสียได้ เพราะปรับสัทธินทรีย์ กับ ปัญญินทรีย์ให้สมดุลกัน”^{๔๑}

ศรัทธาญาณสัมปยุตนี้นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาชั้นหลังได้แสดงให้เห็นว่า เป็นหลักการเชื่อหรือศรัทธาที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิวัติความคิดให้เปลี่ยนไปจากความเชื่อเดิม ๆ ๓ ประการ คือ

๑. ถือหลักกฎธรรมชาติ พระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าความจริงนั้นเป็นกฎธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน พระพุทธเจ้าอยู่ในฐานะเป็นผู้ค้นพบความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ โดยที่กฎนั้นมันอยู่อย่างธรรมดาอย่างนั้น พระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติหรือไม่อุบัติก็ตาม มันก็เป็นหลักยืนตัวอยู่ตามธรรมดา และกฎแห่งกรรมดังกล่าวข้างต้นก็จัดเข้าในกฎธรรมชาตินี้ด้วย นอกจากนั้นกฎธรรมชาติดังแสดงว่า สิ่งทั้งหลายเกิดมาจากเหตุปัจจัย เป็นสิ่งไม่คงที่ เกิด ๆ ดับ ๆ ไม่คงตัว ถูกปัจจัยที่ขัดแย้งบีบคั้นให้คงสภาพอยู่ไม่ได้ ธรรมจริงดังกล่าว เป็นพื้นฐานของธรรมชาติ

๒. เป็นการประกาศอิสรภาพของมนุษย์ พระพุทธศาสนาเถรวาทได้อุบัติขึ้นท่ามกลางศาสนาพราหมณ์ ที่มีความเชื่อว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก เป็นผู้บันดาลทุกสิ่งทุกอย่าง มนุษย์จึงต้องบวงสรวงอ่อนวอนด้วยพิธีกรรม และด้วยการบูชาญ เพื่อเอาใจเทพเจ้าให้โปรดปราน นอกจากนั้น คัมภีร์พระเวทย์กำหนดหลักของวรรณะ ๔ ไว้อีก ทุกอย่างถูกครอบงำอยู่อย่างนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วจึงทรงประกาศอิสรภาพของมนุษย์ว่ามนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้สูงสุด ดังที่พระองค์ทรงกระทำเป็นตัวอย่าง

๓. เอาปัญญามาแทนศรัทธา กล่าวคือจากลัทธิศาสนาเดิมๆ นั้นเน้นการใช้ศรัทธาอย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงปัญญา แต่พอมาถึงสมัยของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ใช้ปัญญา คือความเข้าใจในเหตุปัจจัย ความรู้ ความเข้าใจในกฎธรรมชาติ เข้ามาแทน ทรงสอนว่าก่อนจะเชื่อสิ่งใดต้องผ่านการตรวจสอบก่อนเสมอ ถึงแม้ตัวพระองค์เองก็ทรงอนุญาตให้พระภิกษุตรวจสอบก่อน ก่อนที่จะเชื่อพระองค์เช่นกัน^{๔๒}

หลักการทั้ง ๓ นั้น ทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเชื่อต่างไปจากแนวความคิดเดิม โดยเฉพาะมีจุดเน้นอยู่ที่การใช้ปัญญาเข้ามาตรวจสอบให้ความเชื่อนั้นมีเหตุผล และเป็นความจริง หลักการหรือวิธีการพิจารณาสอบสวนแหล่งที่มาของความเชื่อมีปรากฏในพระไตรปิฎก ที่ชาวพุทธรู้จักกันในนาม กาลามสูตร ที่ได้กล่าวไว้ในข้างต้น

^{๔๑} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๖๔.

^{๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๘/๔๓๑-๔๓๒.

ส่วนการเชื่อที่มีลักษณะตรงข้ามกับศรัทธา ๔ ประการ ตามที่กล่าวมานั้น ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ศรัทธาญาณวิipyุต หมายถึง ศรัทธาที่ปราศจากญาณ ไม่ประกอบด้วยปัญญา ปราศจากปรีชาหยั่งรู้ ปราศจากเหตุและผล เป็นความงมงาย เพราะเชื่อผู้อื่นและสิ่งอื่นว่าสามารถเป็นที่พึ่งของตนได้” ดังเนื้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “มนุษย์เป็นอันมากถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมถึงซึ่ง ภูเขา ป่า สวน และต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ว่าเป็นที่พึ่ง ที่พึ่งนั้นแลไม่เกษม ที่พึ่งนั้นไม่อุดม เพราะบุคคลอาศัยที่พึ่งนั้น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้”^{๔๓} ศรัทธาญาณวิipyุตนี้ เสฐียร พันธงศรี กล่าวว่ “ศรัทธานี้เกิดจากการเชื่อของมนุษย์ผู้ไม่ได้เรียนรู้ เกิดจากความกลัว การเชื่อที่เกิดเพราะความไม่รู้ เช่นนี้จึงแสดงออกในลักษณะที่เชื่อในอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ ในอำนาจของวิญญาณ ในอำนาจของภูติ หรือในอำนาจของเทพเจ้า”^{๔๔} คนที่มีศรัทธาญาณวิipyุต จึงมีลักษณะยกความสามารถของตนให้สิ่งอื่นที่มองไม่เห็น ยอมตนให้อยู่ใ้อำนาจของธรรมชาติที่เหนือตนหรือที่มนุษย์สร้างขึ้นเอง ซึ่งจะเรียกว่าเทพเจ้า (Deity) ผลที่เกิดตามมาก็คือมนุษย์ต้องยอมให้เครื่องเช่นสังเวจ แก่ธรรมชาตินั้น ๆ ลักษณะเช่นนี้ จึงเท่ากับมนุษย์ยอมเสียความเป็นใหญ่ในตน ยอมอยู่ใ้อำนาจสิ่งที่ตนคิดว่า มีอำนาจเหนือตน (Supreme Being) และยอมเป็นผู้หมดเสรีภาพในตน

ศรัทธาญาณวิipyุต มีลักษณะที่ไม่เชื่อกฎแห่งธรรมชาติหรือกฎแห่งกรรม เพราะมีการเชื่ออยู่บนพื้นฐานว่า ปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดผลต่าง ๆ ก็คือการดลบันดาลของอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่ใช่เป็นผลจากการกระทำของมนุษย์ ตัวโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจดลบันดาลเหล่านั้นก็คือความศรัทธา และวิธีปฏิบัติใ้อำนาจเหล่านั้นคือการบวงสรวงอ้อนวอน เพื่อให้อำนาจดังกล่าวดลบันดาลให้มนุษย์สมปรารถนา

นอกจากนั้นสิ่งที่คนส่วนมากเข้าใจและปฏิบัติตามกันอยู่ ก็จัดเป็นศรัทธาญาณวิipyุตได้ เช่น การเชื่อเรื่องการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ “อรรถกถาญาณุโยค การปฏิบัติแบบการทรมานตนมากเกินไป อย่างเช่นนิครนถ์นาฏบุตร”^{๔๕} ที่ยึดถือปฏิบัติและกามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นในกามคุณ หรือการปฏิบัติแบบสบายเกินไป อย่างเช่นพวกจรวัก ทั้งสองพวกนี้ พระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าเป็นญาณวิipyุต เพราะปฏิบัติตาม ๆ กันมาจนเป็นการเชื่อปรมิปรา พระองค์เคยทดลองแนวทางนั้นแล้วก็ไม่พ้นทุกข์ จึงตรัสบอกว่า ทางทั้งสองนั้นเป็นมิจฉาทิฏฐิไม่ถูกต้อง ศรัทธาญาณวิipyุต ดังกล่าวนั้น มีพื้นฐานมาจากสาเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ปัญญาสังวัตตะนิกกัมมะอุปนิสสะยะตา อาศัยกรรมที่ไม่เป็นเหตุให้เกิดปัญญา
๒. สัพพาปิชชะโลกุปปัตติ เกิดในโลกที่มีความพยายา
๓. อินทหริยะอะปะริปากะตา มีปัญญินทรีย์ยังไม่แก่กล้า

^{๔๓} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๘/๕๐.

^{๔๔} เสฐียร พันธงศรี, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๙๔.

^{๔๕} นิครนถ์ นาฏบุตร ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกคนนี้ได้แก่ศาสดามหาวิระของศาสนาเซน อังใน กิรติ บุญเจือ, ปรัชญาอินเดีย (โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธปรัชญา), (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๓๙-๔๑.

๔. กิเลสอะวิหระตา ห่างไกลจากกิเลส เมื่อบุคคลประกอบด้วยเหตุทั้ง ๔ ประการ ดังกล่าวนี้อัน ก็จะเป็นปัจจัยส่งผลให้บุคคลนั้น กลายเป็นมิจฉาทิฎฐิ หรือส่งผลให้ประสบกับสิ่งอันไม่เป็นไปเพื่อปัญญา ๕ ประการ คือ

- ๑) มีความเห็นผิดเป็นอธยาศัย
- ๒) มักคบกับบุคคลผู้ที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ
- ๓) มักจะเป็นคนหลังให้พระสัทธรรม
- ๔) เป็นคนผู้มากไปด้วยมิจฉาวิตก
- ๕) เป็นคนที่จมลงในอารมณ์โดยอุบายไม่แยบคาย

สรุปได้ว่า ในคัมภีร์ดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงหลักการเชื่อหรือศรัทธาไว้อย่างเดียวคือ ตถาคตโพธิสัทธา แต่ในสมัยต่อมาพระโบราณจารย์ได้ จัดศรัทธาไว้ ๔ ประเภท คือ กัมมสัทธา วิปากสัทธา กัมมัสสกตาสัทธา และตถาคตโพธิสัทธา ศรัทธาทั้ง ๔ ประเภทนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เป็นการเชื่อประกอบด้วยเหตุผล ความมั่นใจในความจริง ความดี และในการทำความดีไม่ลู่ไหลไปตามลักษณะภายนอก จึงจัดเข้าในสัทธานุศาสนัมปยุต ส่วนศรัทธาที่มีลักษณะตรงกันข้าม คือศรัทธาที่เกิดจากอวิชาปราศจากปัญญา เป็นศรัทธาที่ไม่มีเหตุผล ไม่สามารถพิสูจน์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ จัดเข้าในศรัทธาญาณวิปยุต ซึ่งเป็นการเชื่อคือศรัทธาที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธ

ศรัทธาในสังคมไทย

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่ประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมไทยยึดถือและปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาจากรากอดีตจนถึงปัจจุบัน ผ่านการหล่อหลอมมาหลายชั่วอายุคน ทำให้เกิดทัศนคติ วิถีการดำเนินชีวิต การแสดงออกทางสังคม ดังนั้น ศรัทธา จึงหมายถึงความเชื่อ นำให้บุคคลเข้าไปใกล้ เข้าไปศึกษา ฉะนั้น ความสงสัยจึงทำให้มนุษย์มีศรัทธาเข้าไปศึกษาว่าอะไรและทำไมของเรื่องราวต่าง ๆ นั้น จึงได้เป็นเช่นนั้น จึงได้ผลอย่างนี้ ทำไมเรื่องบางเรื่องจึงทำให้มนุษย์เป็นทุกข์ทรมาน ทำไมมนุษย์จึงไม่มีความสุข ทำไมมนุษย์จึงไม่ประสบความสำเร็จตามความต้องการ ความสงสัยต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นแก่มนุษย์มากมาย กล่าวคือ อะไรเป็นสิ่งสร้างโลก? และสร้างเมื่อไร? โลกเป็นของใคร? และถูกสร้างมาเพื่อใคร? ทำไมจึงต้องมีสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ มากมายในโลก? ใครเป็นผู้ที่มีอำนาจปกครองสิ่งเหล่านี้ ? เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า มนุษย์ไม่สามารถที่จะหาคำตอบเหล่านี้ จากคำถามโดยเพียงข้อสังเกตของมนุษย์เอง ทั้งไม่สามารถที่จะรู้ได้ด้วยเพียงเหตุและผล มนุษย์จึงมีความเชื่อว่า จะต้องมียุติมุ่งหมายต่อชีวิตของคน และต่อชีวิตทั่ว ๆ ไป ถึงแม้ว่ามนุษย์จะยังไม่สามารถรู้ถึงจุดมุ่งหมายนั้นเป็นอย่างไร มนุษย์จึงสรุปจากข้อสังเกตของตนเองว่า จะต้องมียะเบียบอยู่ในธรรมชาติ

จากความเชื่อนี้ ชีวิตมนุษย์นั้นจึงมีจุดมุ่งหมายโดยทั่วไป ซึ่งแต่ละบุคคลที่อาศัยอยู่ด้วยกัน จึงทำให้เกิดสถาบันทางศาสนาขึ้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงสอนถึงเรื่องศรัทธา มนุษย์เราเมื่อมีศรัทธาแล้วย่อมจะมีธรรมอื่น ๆ ตามมาด้วย ศรัทธาเป็นเพียงเครื่องนำทาง ศรัทธาเป็นผู้ชักนำให้

บุคคลเข้าหา ให้สนทนา ให้ตั้งใจฟัง ให้จดจำ ให้นำไปพิจารณา ให้บุคคลได้บรรลุจุดมุ่งหมายอันสูงสุดแห่งชีวิต ดังบาลีว่า “สทฺธาย ตฺรติ โหสมิ” แปลว่า คนย่อมข้ามโอฆะได้เพราะมีศรัทธา

ดังนั้น ศรัทธาธรรมอันเป็นกำลังที่ทำให้มนุษย์เกิดความคิด ซึ่งเป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่การที่จะนำไปสู่การบรรลุอริยมรรค คนเราจะทำอะไรให้ประสบกับผลสำเร็จได้นั้น เบื้องต้นต้องเป็นคนที่มีศรัทธา คนเราเมื่อมีศรัทธาแล้ว ย่อมจะมีกำลังกาย กำลังใจ กำลังความคิด ทำให้มนุษย์เกิดความรู้วิริยะอุสาหะ ในการที่จะเกิดความพยายามกระทำกิจการทั้งหลายทางโลกและทางธรรม ในการดำเนินกิจการไปด้วยความพยายามนั้น จะดำเนินไปด้วยความไม่ประมาท เพราะบุคคลผู้ที่มีความประมาทนั้นเป็นเป็นหนทางนำไปสู่ความตาย ความเสียหายและความพินาศ การดำเนินกิจการทั้งทางโลกและทางธรรม จึงต้องอาศัยบุคคลผู้มีสติ และสตินั้นจะส่งผลให้คนมีสมาธิ สติควบคุมสมาธิ คือ ธรรมอันเป็นพลังแห่งความมั่นคงให้บุคคลดำเนินชีวิตไปด้วยความมั่นใจ กล่าวหาญ ไม่หวาดกลัวแก่ภัยต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น ในที่สุดก็จะทำให้คนได้รับสิ่งที่พึงปรารถนา คือ แสงสว่างแห่งปัญญา ปัญญาทำให้คนรู้ตัวรู้ชั่ว รู้ผิดรู้ถูก รู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์และสิ่งที่มีใช้ประโยชน์ รู้บุญและรู้บาป เพราะฉะนั้น ศรัทธาจึงเป็นธรรมที่ทำให้เกิดกำลังอย่างมหาศาลในทางพระพุทธศาสนา จึงเรียกว่าพละธรรม ๕ ประการ คือ

๑. ศรัทธา คือ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ
๒. วิริยะ คือ ความขยันหมั่นเพียรในทางที่ชอบธรรม
๓. สติ คือ ความระลึกได้ จำได้หมายรู้
๔. สมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น มั่นคงเด็ดเดี่ยวแน่วแน่
๕. ปัญญา คือ ความรอบรู้ในสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะความเป็นจริง

ศรัทธา ตามความเชื่อของมนุษย์นั้น คนไทยก็เป็นมนุษย์ที่มีความเชื่อในเรื่องราวต่าง ๆ เช่น เชื่อเรื่องผีสิงเทวดา เชื่อเรื่องพระพรหม และเชื่อเรื่องสัตว์ในอบายภูมิ คนไทยยังมีความเชื่อเรื่องชีวิตที่มีไม่มนุษย์ และสัตว์อีกจำพวกซึ่งอยู่ในภพภูมิระดับเดียวกันกับมนุษย์ แต่อยู่ต่างมิติและต่างสภาวะชีวิตกัน เรียกสิ่งที่มีชีวิตต่างมิติกันนี้ว่า ผีสิงเทวดา ผีสิงและเทวดาเหล่านั้น ก็เป็นความเชื่อท้องถิ่นซึ่งมีอยู่ อันเป็นความเชื่อพื้นฐานของสังคมไทยสมัยก่อน

พอที่จะจับประเด็นได้ว่า คนไทยสมัยก่อนนั้นมีแนวความคิด ความเชื่อผสมผสานกัน เพราะความที่ยัง ไม่เป็นปึกแผ่นของบ้านเมือง เมื่อใครมีอำนาจปกครองก็นำเอาลัทธิความคิดความเชื่อของตนไปใช้ปฏิบัติ ผู้ที่ถูกปกครองก็ต้องจำใจปฏิบัติตามกลุ่มชนในสังคมนั้น ๆ

ศรัทธา ตามคติความเชื่อของพราหมณ์ได้มีแนวความคิดความเชื่อเข้ามาสู่แผ่นดินไทย ตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย เมื่ออาณาจักรกัมพูชาของชนชาติขอมได้แผ่ขยายอำนาจทางการเมืองการปกครองเข้ามาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และบางส่วนของพื้นที่ภาคกลางของไทย เมื่อไทยได้ตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้นเป็นอิสระจากอำนาจทางการเมืองของพวกขอมแล้ว ไทยก็ได้สร้างความเป็นอิสระภาพทางวัฒนธรรมทั้งในด้านแนวความคิดความเชื่อ แนวทางการดำเนินชีวิตอย่างไทย ตามหลัก

คำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท อาณาจักรสุโขทัยจึงเป็นอาณาจักรที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความที่คนไทยเราเคยมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรชาติขอมมาก่อน ร่องรอยทางวัฒนธรรมของไทยแบบพราหมณ์จึงยังมีอยู่ มีข้อที่น่าสังเกต คือ ระยะตัน ๆ นั้น คติแบบพราหมณ์ที่มีอยู่ในสมัยสุโขทัย เป็นเพียงร่องรอยทางวัฒนธรรมดั้งเดิมเท่านั้นอำนาจแห่งแนวความคิดความเชื่อตามคตินี้ จึงจำกัดขอบเขตอยู่แต่ภายในเทวสถานอันศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น มิได้มีอำนาจมิได้มีบทบาทต่อวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชน และสังคมไทยส่วนรวมแต่ประการใดเลย

ความเชื่อในอำนาจของไสยศาสตร์ อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดถึงบุญฤทธิ์และวิทยาคมต่าง ๆ นั้นน่าจะเป็นความเชื่อ และการปฏิบัติที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัย ความรู้เรื่องนี้ชาวไทยน่าจะมีความอยู่ เพราะตกอยู่ในการปกครองของชนชาติขอมมาก่อน ในช่วงที่สมัยขอมรุ่งเรืองอำนาจนั้น แต่ก็ไม่มีหลักฐานที่ปรากฏชัด จะมีก็แต่หลักฐานในศิลาจารึกของวัดป่ามะม่วงที่ได้กล่าวไว้ในหลักศิลาจารึก เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๔ ว่า พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงมีความรู้ความเชี่ยวชาญในทางโหราศาสตร์ มีการพยากรณ์สิ่งต่าง ๆ ได้แม่นยำ

อย่างไรก็ตาม คงจะเป็นที่ยอมรับกันได้โดยทั่วไปว่า ไม่ใช่พระพุทธศาสนาเท่านั้นที่ได้อธิบายเรื่องศรัทธา ยังมีลัทธิความเชื่ออื่นอีกที่มีอิทธิพลต่อความเข้าใจในเรื่องความเชื่อของชาวไทยพุทธ ชีวิตของชาวไทยพุทธ ท่านพระยาอนุมานราชธนได้กล่าวไว้ว่า “ชนชาติไทยได้นับถือศาสนาต่าง ๆ ซ้อนกันอยู่ในรูปแบบของเจตีย์

จะเห็นได้ว่า ชาวไทยพุทธนั้นยังได้นับถือผีสงเทวดา เป็นพื้นฐานของความเชื่อถือมาก่อน ถัดขึ้นไปก็เป็นการนับถือไสยศาสตร์ ซึ่งมีคติมาจากศาสนาพราหมณ์และฮินดู สูงขึ้นไปอีกก็นับถือพระพุทธศาสนา อันเป็นการวิวัฒนาการทางความคิดความเชื่อของชาวไทยพุทธนั่นเอง

ตามลักษณะความคิดความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ และเรื่องศาสนาของชาวไทยพุทธนั้นจะมีระดับความคิดความเชื่อแตกต่าง เช่น ถ้าเป็นชาวบ้านสามัญชนโดยทั่วไป ที่ไม่มีการศึกษา ก็จะมีความคิดความเชื่อตาม ๆ กัน คือ ตามผู้นำในสังคมในชุมชนนั้น ๆ ถ้าเป็นระดับของผู้ที่มีการเรียนรู้มีความเข้าใจทางพิธีการ มีการศึกษาก็จะมีความคิดความเชื่อตามครูอาจารย์ที่สอนสืบ ๆ กันมา และอาจจะถูกยกย่องให้เป็นเจ้าพิธีการ หรือเจ้าพิธีกรรมให้เป็นครู เป็นอาจารย์เป็นที่เคารพนับถือของชุมชนนั้นสืบต่อไป ถ้าเป็นระดับที่มีการประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสั่งสอนของพระศาสนาอย่างเคร่งครัดและจริงจังก็จะมีความคิดความเชื่อที่ถูกต้องมากขึ้น จะได้บรรลุผลตามบุญวาสนาบาปมีของแต่ละบุคคล และจะเป็นผู้ที่มีความเข้าใจหลักธรรมคำสั่งสอนตามสภาวะธรรมตามความเป็นจริงแล้วจะพัฒนาความคิดความเชื่อของตนเองจนเกิดเป็นปัญญาอันสูงสุดได้

ธรรมเนียม จารีตประเพณี และศาสนาที่ปฏิบัติกันอยู่ในชีวิตประจำวันของบุคคลและสังคมไทยที่มีในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าจะมีความคิดความเชื่อที่เข้าใจต่างกัน แต่ก็มีการพัฒนาของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย พัฒนาหลักพิธีกรรม และการจัดระเบียบองค์กรของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคม ถึงจะอย่างไรก็ตามเน้นบทบาท

ความคิดความเชื่อแบบพุทธเข้าไปในสถาบันต่าง ๆ ที่มีบทบาทสำคัญต่อองค์กรทางสังคม โดยเน้นวัฒนธรรมไทย เอกลักษณ์ไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้น ศรัทธาที่พึงประสงค์ในพระพุทธศาสนา จึงเป็นความคิดความเชื่อ ความเลื่อมใสที่มีปัญญามารองรับ คือ สัทธาญาณสัมปยุต ซึ่งเป็นศรัทธาที่มีกระบวนการพัฒนาทางปัญญา และเมื่อพัฒนาได้ถึงขั้นสูงสุดแล้ว ก็จะเป็นศรัทธาที่มีลักษณะตรงกันข้าม คือ “อัสสัทธา” ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์

อัสสัทธา คือ ความไม่เชื่อ หมายถึง ไม่เชื่อถือผู้อื่นซึ่งเป็นคุณลักษณะ คุณสมบัติของพระอรหันต์ เพราะว่าพระอรหันต์จะมีคุณลักษณะที่เป็น อัสสัทธา ทั้งนี้เพราะพระอรหันต์ได้รู้ได้เห็นประจักษ์แล้วจึงไม่ต้องเชื่อใครๆ หรือต่อเหตุผลใดๆ อีก อย่างไรก็ตามศรัทธาก็ยังคงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ศรัทธาเป็นพลังที่สามารถยึดเหนี่ยวบุคคลไว้ ไม่ให้ลุ่มหลงไปตามกระแส ไม่ให้คล้อยตามไปกับสิ่งจูงใจอื่นๆ

ศรัทธา เป็นพลังผลักดันให้กระแสน้ำความคิดของมนุษย์เป็นไปตามกระบวนการทัศนคติที่ดีตามแนวทางที่ศรัทธาได้ตระเตรียมไว้ ทำให้มนุษย์มีแนวความคิดความเชื่อที่ถูกต้องตามศีลธรรมสำหรับปวงชนสามัญโดยทั่วไปแล้ว ศีลธรรมที่จะดำรงอยู่ได้ ก็เพราะอาศัยศรัทธาโดยเริ่มต้นด้วยกระบวนการทัศนคติ การฝึกอบรมศีลธรรมด้วยแนวความคิดความเชื่อในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเสียก่อน เช่น การฝึกอบรมด้วยการอาศัยคำแนะนำสั่งสอนจากผู้อื่น ทำให้บุคคลนั้นได้รับความพอใจในเหตุผลเบื้องต้น แล้วจึงเชื่อในความมีเหตุผลนั้น หรือลักษณะอันสมควรแก่เหตุผล การอบรมจะทำให้เกิดความเข้าใจเพิ่มขึ้น และก็พัฒนาความคิดความเชื่อนำไปสู่การมองเหตุผลที่ถูกต้องได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนาที่เป็นสัมมาทิฐิ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า กุลบุตรผู้มีศรัทธาออกบวชจากเรือน เป็นบรรพชิตอุทิศเฉพาะเรา ยังกุลบุตรเหล่านั้นให้ถือตาม และยังประชุมชนเหล่านั้นให้ปฏิบัติตามแบบอย่างของเรา

นอกจากนี้ ศรัทธายังมีมาในหัวข้อธรรมอื่นๆ เพื่อควบคุมศรัทธาให้อยู่ในความหมายที่ถูกต้อง ถ้าทำผิดมีธรรมข้อที่ว่าด้วยศรัทธาก็จะต้องมีธรรมข้อที่ว่าด้วยปัญญาอยู่ด้วยเสมอ เช่น

๑. ในสัมปรายิกัตถธรรม คือ สัททาสัมปทา สีลสัมปทา จาคสัมปทา และปัญญาสัมปทา
๒. ในสมชีวิธรรม คือ สัทธา สีละ จาคะ และปัญญา
๓. ในเวสารัชชกรณธรรม คือ สัทธา สีละ พาหุสัจจะ วิริยารัมภะ และปัญญา
๔. ในอริยทรัพย์ คือ สัทธา สีละ หิริ โอตตัปปะ พาหุสัจจะ จาคะ และปัญญา

ตามปกติแล้ว ศรัทธา ย่อมจะมาเป็นข้อที่หนึ่ง และปัญญาจะเป็นข้อสุดท้าย แต่ถ้าในกรณีใดที่กล่าวถึงปัญญาแล้ว ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงศรัทธาอีก จะเห็นได้ว่าปัญญานั้นสำคัญกว่าศรัทธา โดยทั่วไปปัญญาอยู่ในฐานะเป็นตัวควบคุม และอยู่ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ

ครั้งหนึ่ง พระโมคัลลานะได้กล่าวกับ พระสารีบุตรตอนหนึ่งว่า “ท่านผู้มีอายุกุลบุตรเหล่าใด เป็นผู้ที่มีศรัทธาออกบวชจากเรือนเป็นบรรพชิต จะเป็นผู้นิอ้อหวด ไม่มีมารยา ไม่หลวกลวง

ไม่ฟังชาน ไม่ถือตัว ไม่กลับกลอก จะคุ้มครองอินทรีทั้งหลาย ได้รู้ประมาณในโภชนะ ประกอบความเพียรอยู่เป็นนิตย์ มีความเคารพอย่างแรงกล้าในสิกขา ไม่เป็นคนมักมาก มีสติสัมปชัญญะตั้งมั่น มีจิตใจมั่นคงแน่วแน่ มีปัญญา และฟังธรรมของท่านพระสารีบุตรแล้ว จะเป็นเหมือนได้ดื่มกลืนไว้ด้วยใจ พระสารีบุตรเป็นเพื่อนพรหมจรรย์ที่ทำให้กุลบุตรออกจาก “อกุศล และให้ตั้งอยู่ในกุศล”

ตามความหมายนี้ ศรัทธาจึงเป็นคุณสมบัติที่จะนำไปสู่คุณความดี เป็นองค์ธรรมกระตุ้นให้บุคคลมีความไม่ฝืด ถ้าบุคคลเมื่อไม่มีศรัทธาแล้ว ก็จะเป็นคนที่ไม่สนใจออกบวชไม่ศึกษาธรรมจะเป็นคนโอ้อวด ไม่มีมารยาท หลอกลวง ฟุ้งชาน ถือตัว กลับกลอก ปากกล้า ไม่คุ้มครองอินทรีทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในโภชนะ ไม่ประกอบความเพียร ไม่มีความเคารพในสิกขา เป็นคนมักมากและย่อหย่อนเกียจคร้าน มีสติสัมปชัญญะพ้นเพื่อน มีจิตใจฟุ้งชาน มีปัญญาทรมและเป็นดังคนใบ้

ศรัทธา มีกำลังได้อีกแล้ว เพราะในเวลานี้ไม่มีเหตุเครื่องกังวล คือ วิตก วิจารณ์ แม้สมาธิก็ปรากฏได้เพราะได้สหายคือศรัทธาเป็นกำลัง ฉะนั้น ฟังทราบว่า ทุติยฉานนี้เท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสไว้อย่างนี้ แต่ในคัมภีร์วิภังค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงสัมปสาทนต์ศรัทธา คือ ความเชื่อถือ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่งแล้ว

จะเห็นได้ว่า มนุษย์ที่มีศรัทธานั้นสามารถที่จะทำอะไรก็ได้ แต่ถ้าเป็นศรัทธาที่ขาดปัญญา (สัทธานุญญาวิปปยุต) คือ ศรัทธาที่ขาดปัญญาพิจารณา ไม่รู้ไม่เข้าใจในเหตุและผลว่าทำไปแล้วจะเป็นประโยชน์อย่างไรหรือไม่ ผู้ที่มีศรัทธาก็ไม่ทันได้พิจารณา ก็ให้ได้ทุกอย่างทุกอย่าง แม้ชีวิตเลือดเนื้อของตัวเองก็ยังสามารถที่จะให้ได้ ผู้ที่มีศรัทธาก็ต้องพิจารณาเหมือนกัน ถ้าผู้ที่มีศรัทธายังไม่ทันพิจารณา ศรัทธาถ้าขาดปัญญาแล้วก็จะเป็นศรัทธาที่มีโทษได้ เช่น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาคนที่มีศรัทธาเลื่อมใสนั้นมีอยู่ เขาสามารถที่จะสละเลือดเนื้อของตนถวายพระก็ได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นภิกษุไม่พึงฉันทน้อมมนุษย์ ภิกษุรูปนั้นต้องอาบัติอุลลัจจัย อนึ่งภิกษุยังมิได้พิจารณาไม่พึงฉันทน้อม รูปใดฉันทน้อมรูปนั้นต้องอาบัติทุกกฏ” ความเชื่อของคนไทยเรา ส่วนใหญ่แล้วได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาลัทธิพราหมณ์ และอิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่น ๆ ตลอดถึงความเชื่อความรู้จากนักคิดของคนไทยสมัยโบราณ โดยได้ปฏิบัติสืบ ๆ กันมา จนกลายเป็นความเชื่อทางวัฒนธรรมและประเพณีจนทุกวันนี้

สังคมของคนไทย ได้นับถือพระพุทธศาสนาซึ่งมีสถาบันวัดและพระสงฆ์ที่มีบทบาทเกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชนชาวไทย วัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางทางความเชื่อเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรม พระสงฆ์ได้มีอิทธิพลต่อสังคมคนไทยเป็นอย่างมาก โดยความเป็นผู้นำทางจิตใจและเป็นศูนย์กลางแห่งความเชื่อความเลื่อมใส ทำให้คนไทยได้เคารพนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ การนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาตินั้น ชาวพุทธไทยทั้งที่เจริญแล้วและยังไม่เจริญก็ย่อมจะมีความเชื่อแตกต่างกันไป ผู้ที่มีความเชื่อไสยศาสตร์ก็มีมากและจะแตกต่างกันก็แต่ว่าใครจะมีความเชื่อมาก หรือใครจะมีความเชื่อน้อยกว่ากันเท่านั้นความเชื่อนี้ไม่ใช่ว่าจะมีอยู่แต่ในหมู่ชุมชนที่เรียกกันว่าชาวบ้านเท่านั้น แม้แต่ในชุมชนที่เรียกตัวเองว่าปัญญาชนแล้ว ก็ยังปรากฏว่ามีความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์อยู่เหมือนกัน

เราสามารถที่จะกล่าวได้ว่า เดิมทีเดียวนั้นมนุษย์ ได้นับถือไสยศาสตร์กันมาก่อน ไม่ใช่แต่เฉพาะชาวไทยเราเท่านั้น แม้ว่าจะเป็นจีน แขก ฝรั่งเศสหรือชนชาติใดภาษาใดในโลกนี้ก็นับเป็นสรณะกันมาก่อนด้วยกันทั้งนั้น ตลอดจนถึงเครื่องรางของขลัง สิ่งศักดิ์สิทธิ์และถือโชคลางด้วย ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีการนับถือไสยศาสตร์กันอยู่จะต่างกันก็แต่ระหว่างชนชาติหรือผู้ที่นับถือนั้นว่าจะมีลักษณะที่ประณีต หรือหยาบกว่ากัน อันเป็นเรื่องปลีกย่อยเท่านั้นเอง หาใช่ต่างกันด้วยมูลฐานแห่งความเชื่อไม่ ดังมีคำกล่าวของคนไทยอยู่บทหนึ่งว่า พุทธกับไสยย่อมอาศัยกัน พุทธในที่นี้หมายถึงพระพุทธศาสนา ส่วนคำว่าไสยในที่นี้ ก็หมายถึงลัทธิอื่น ๆ อันเนื่องด้วยเวทมนตร์คาถา ซึ่งส่วนใหญ่ได้มาจากลัทธิในประเทศอินเดีย ถ้าเป็นตำราว่าด้วยเรื่องเวทมนตร์คาถานี้ก็จะเรียกว่า ไสยศาสตร์ ซึ่งหมายถึงความเชื่อและความรู้อันเนื่องด้วยสิ่งลึกลับที่เข้าใจว่าอยู่เหนือธรรมชาติ ที่ไม่สามารถจะทราบหรือพิสูจน์ได้ด้วยเหตุและผลทางวิทยาศาสตร์ เช่น เรื่องผีसाงเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เครื่องรางของขลังรวมทั้งเรื่องโชคลาง และเคราะห์กรรมด้วย

สรุปได้ว่า สังคมไทยมีศาสนาพุทธเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจมาแต่อดีต และเป็นศาสนาที่คนไทยนับถือมากที่สุด หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นแนวปฏิบัติในการดำรงชีวิต เป็นสิ่งที่ช่วยอบรมขัดเกลา ให้ชาวไทยมีเมตตา อ่อนน้อม จิตใจดี ช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งนี้หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาล้วนสอนให้พุทธศาสนิกชนเป็นคนดี มีศีลธรรมยึดหลักเหตุผล และความเป็นจริง นอกจากหลักคำสอนแล้ว ยังมีประเพณีทางพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนไทยได้ประกอบพิธีกรรม เพื่อกุศล และเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา เช่น ประเพณีทอดกฐิน แห่เทียนพรรษา เป็นต้น จะเห็นได้ว่าความเชื่อความศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้มีบทบาทในการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีต จวบจนปัจจุบัน

๒.๑.๒ ความเชื่อเรื่องกรรม

ความเชื่อเรื่องกรรม มาจากคำว่า กัมมสัทธา นักปราชญ์และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาหลายท่าน ได้อธิบายและแสดงแนวความคิดไว้ ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายว่า “กัมมสัทธา คือ เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่า เมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุเป็นปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่าเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่อ่อนนอนหรือนอนคอยโชค”^{๔๖}

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิต ฐิตวณฺโณ) กล่าวไว้ว่า “กัมมสัทธา เชื่อกรรม คือ เชื่อว่า กรรมดีมีจริง กรรมชั่วมีจริง ไม่เชื่ออำนาจพระเจ้า ไม่เชื่ออำนาจดวงดาว ไม่เชื่ออำนาจสิ่งภายนอก จะมา

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๔.

ดลบันดาลให้ชีวิตของตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่เชื่อว่าสิ่งที่มาดลบันดาลชีวิตของตนมากที่สุดคือกรรม”^{๔๗}

พระราชสุทธานมมงคล (จรัญ ฐิตธมฺโม) กล่าวว่า “กัมมสัทธา เชื่อในเรื่องกรรม เชื่อว่ากรรมมีจริง หลักกรรมที่เราทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว มีจริง”^{๔๘}

บรรจบ บรรณรุจิ กล่าวว่า “ความเชื่อเรื่องกรรม เป็นคำแปลของกัมมสัทธา ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึง ความดีความชั่วมีจริง ผลของกรรมดีกรรมชั่วมีจริง”^{๔๙}

แสง จันทรงาม กล่าวว่า “ชาวพุทธเชื่อในหลักปฏิกายต่าง ๆ ต่อไปนี้ คือ เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว หลักนี้สืบเนื่องมาจากหลักกรรมนั่นเอง แต่อย่าให้ขัดลงไปว่า กรรมดีก่อให้เกิดผลดี กรรมชั่วก่อให้เกิดผลชั่ว”^{๕๐}

อวย เกตุสิงห์ กล่าวว่า “พระพุทธศาสนาสอนว่า คนเรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย หากทำกรรมใดไว้ จะดีหรือชั่วก็ตาม ย่อมต้องรับผลของกรรมนั้น”^{๕๑}

ดังนั้น ความหมายความเชื่อเรื่องกรรม ตามที่นักปราชญ์และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายและแสดงแนวความคิดไว้ สรุปว่า ความเชื่อเรื่องกรรม หรือ กัมมสัทธา คือ ความเชื่อของการกระทำ การกระทำมีทั้งดีและชั่ว ผู้กระทำความไม่อาจหลีกเลี่ยงผลของการกระทำไปได้ และการกระทำสิ่งใดจะสำเร็จก็ด้วยการกระทำของตน ไม่ใช่ด้วยอำนาจของสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น ดังกล่าวนี้เป็นความเชื่อเรื่องกรรมตามหลักทางพระพุทธศาสนา

๒.๑.๓ ความเชื่อสวรรค์และนรกในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกรรมดีและกรรมชั่วควบคู่กันไปกับเรื่องสวรรค์และนรก เป็นเรื่องที่บุคคลทั้งหลายเกิดความสงสัยว่ามีอยู่จริงหรือไม่ ประเพณีไทยมีการกล่าวถึงเรื่องนรก

^{๔๗} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตธมฺโม), **กฎแห่งกรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๐.

^{๔๘} พระราชสุทธานมมงคล (จรัญ ฐิตธมฺโม), **กฎแห่งกรรมธรรมปฏิบัติ เล่ม ๑๐**, (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๖๔.

^{๔๙} อ่างในสมศักดิ์ ชินภา, “ความเชื่อเรื่องบุญบาปตามแนวทางพระพุทธศาสนาของผู้ต้องขังเรือนจำกลางนครราชสีมา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๙.

^{๕๐} แสง จันทรงาม, **พุทธศาสนวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : อริการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๘๘.

^{๕๑} อ่างในวศิน อินทสระ, **สวรรค์ นรก บุญ บาปในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : เม็ดทราย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๙.

สวรรค์เสมอ และมีปรากฏในศิลปกรรม เช่น ภาพวาดฝาผนังของปูชนียสถานจะมีเรื่องราวเกี่ยวกับนรกและสวรรค์ปรากฏอยู่^{๕๒} ลำดับต่อไปผู้วิจัยขอกล่าวถึงเรื่องสวรรค์และนรก ซึ่งมีเนื้อความดังนี้

๑) สวรรค์

คำว่า “สวรรค์” มาจากภาษาบาลีว่า “สัคคะ” แปลว่า โลกที่เลอเลิศเพียบพร้อมไปด้วยกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอันน่าปรารถนาน่าใคร่ สวรรค์ คือ โลกที่งดงามเลอเลิศเพียบพร้อมด้วยสิ่งที่ดี และสิ่งที่เป็นบุญ สวรรค์ คือ เมืองฟ้า เป็นโลกของเทวดา สวรรค์นั้นเป็นดินแดนที่บริบูรณ์ไปด้วยความสุขล้วน หมู่สัตว์ที่เกิดในสวรรค์ เรียกว่า “เทวดา” เพราะเป็นบุคคลจำพวกที่เล่นสนุกสนานด้วยกามคุณ ๕ ประการ และด้วยคุณพิเศษมีมานและอภิญญา เป็นต้น และเป็น “อุปัติติเทวดา” คือ เทวดาโดยกำเนิด ดังความว่า “...อุปัติติเทพเป็นไฉน เทวดาชาวจากตามหาราชิกก็ดี พวกเทวดาชาวดาวดึงส์ก็ดี... พวกเทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหมก็ดี เทวดาสูงขึ้นไภวานั้น ก็ดี เทพจำพวกนี้ท่านกล่าวว่า อุปัติติเทพ”^{๕๓} ในศาสนาประเภทเทวนิยม ถือว่า “สวรรค์เป็นจุดหมายแห่งการเดินทางของชีวิตมนุษย์ บางศาสนากล่าวว่ามีสวรรค์นิรันดร์เป็นแดนอมตะ”^{๕๔}

สวรรค์ตามที่รู้จักกันอยู่โดยสามัญสำนึก หมายถึง สถานที่ที่คนทำความดีไว้ต้องไปเกิดหลังจากตายแล้ว ในพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังสารวัฏเช่นเดียวกับนรก สัตว์โลกผู้ยังมีกิเลสต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนี้ ทำดีเมื่อตายไปย่อมเกิดในสวรรค์ พอทำชั่วในแดนสวรรค์เมื่อตายลงไปจะกลับมาเกิดในแดนมนุษย์หรือนรกอีก หมุนเวียนอยู่อย่างนี้ สวรรค์เป็นดินแดนพิเศษ สัตว์ในภูมิอื่นต้องทำบุญมากพอสมควรจึงจะไปเกิดในสวรรค์ได้ สัตว์ที่จุติจากอบายภูมิมีโอกาสไปเกิดในสวรรค์น้อยมาก ในขณะที่สัตว์ที่จุติจากสวรรค์มีโอกาสมาเกิดในอบายภูมิและมนุษย์ภูมิมากกว่าตามในอรรถกถาว่า

“...สัตว์ที่จุติจากเทวดาแล้ว จะกลับมาเกิดในพวกเทวดา มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จุติจากเทวดาแล้ว กลับไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานเปรตวิสัย มีมากกว่า...

...สัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้ว จะกลับมาเกิดในพวกเทวดา มีน้อยมาก โดยที่แท้ สัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้ว กลับมาเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานเปรตวิสัย มีมากกว่า...”^{๕๕}

ด้วยบุญกรรมที่จะอำนวยให้ไปเกิดในสวรรค์นั้น มักเป็นไปในลักษณะ “อามิสบูชา คือบูชาสมณพราหมณ์ด้วยการให้ปัจจัยเครื่องอุปโภคบริโภค”^{๕๖} แม้จะเป็นการทำบุญถวายทานนอก

^{๕๒} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺญโต), กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๙๒.

^{๕๓} โสฬสสมาถกปัญหานิเทศ, พ.ุ.อ. (ไทย) ๖๗/๖๕๔.

^{๕๔} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺญโต), กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๙๒.

^{๕๕} ส.ม.อ. (ไทย) ๓๑/๑๗๘๒-๑๗๘๙.

พระพุทธศาสนาก็สามารถไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ได้ แต่สมบัติพิเศษที่จะได้รับมีไม่มากเท่าผู้ที่ทำบุญในพระพุทธศาสนา สวรรค์จึงเป็นสถานที่เกิดใหม่ของสัตว์ผู้ทำบุญทุกจำพวก ตามที่ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ กล่าวว่า “บางลัทธิในกายถือว่า เป็นดินแดนอมตะ สัตว์ที่สามารถเข้าถึงสวรรค์ได้แล้วจะดำรงอยู่ในดินแดนนั้นตลอดไป โดยไม่กลับมาเกิดในภูมิอื่นอีก”^{๕๗}

แนวคิดเรื่องสวรรค์ ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และวรรณกรรมศาสนาในยุคต่อมา ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงข้อสงสัยเรื่องนี้ ดังที่พระเจ้าปายาสีผู้ครองนคร เสตัพพะ ได้สอบถามสมณพราหมณ์ทั้งหลายก็ได้รับคำตอบที่ไม่เป็นที่พอพระทัย ทรงทดลองพิสูจน์ด้วยพระองค์เอง และได้ให้ทัศนะคติไว้ว่า “โลกหน้าไม่มีจริง สัตว์ผู้เกิด (เทวดา สัตว์นรก) ไม่มีจริง ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำไว้ดีและชั่ว ไม่มีจริง”^{๕๘}

พระเจ้าปายาสีได้รับคำอธิบายชี้แจงจากท่านพระกุมารกัสสปเถระ จึงยอมเชื่อว่า “โลกหน้ามีจริง สัตว์ผู้เกิดมีจริง ผลวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วมีจริง”^{๕๙} แม้พระเจ้าปเสนทิโกศลผู้มากไปด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเป็นประจำ พระองค์ยังทรงมีข้อสงสัยว่า “เทวดามีจริงหรือไม่” เมื่อได้รับพระดำรัสยืนยันจากพระพุทธเจ้าว่า “เทวดามีจริง เมื่อเทวดามีความทุกข์ จึงจะมาจากสวรรค์เข้าเฝ้าพระพุทธองค์หรือพระมหาเถระผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อขอคำปรึกษา พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงเชื่ออย่างสนิทใจ”^{๖๐}

๒) นรก

คำว่า “นรก” มาจากภาษาบาลีว่า “นิรยะ” แปลว่า สภาพที่ไม่มีความสุข สภาพที่ไม่มีความสุข สภาพหรือภูมิที่ไม่มีความยินดี ไม่มีใครพอใจ นรกคือภูมิเป็นที่เสวยทุกข์ของคนผู้ทำบาปตายแล้วไปเกิด เป็นเวทแห่งความทุกข์ ไร้เสียซึ่งความสุขและความเจริญ เป็นภาวะที่ร้อนรน

ที่เรียกว่า “นรก” เพราะพวกที่ไปตกนรก เป็นคนชนิดที่ต้องตกต่ำ ปราศจากความอิจฉา ปราศจากความชื่นชม ก็พวกที่เป็นเนรยิกสัตว์ (สัตว์นรก) พวกนี้เข้าไปในนรกนั้นด้วยกรรมของตน ทุกคติภูมิแห่งนี้ เลวกว่าภูมิทั้งปวงในกามธาตุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรก”^{๖๑} นรกคือแดนหรือภูมิที่เชื่อกันว่า “ผู้ทำบาปจะต้องไปเกิดและถูกลงโทษ โดยปริยาย หมายถึง แดนที่มีแต่ความทุกข์ทรมาน”^{๖๒} เป็นโลกที่เต็มไปด้วยความทุกข์ล้วน ปราศจากความสุขโดยสิ้นเชิง สัตว์ผู้ไปเกิดอยู่ในโลกนรกนั้น ไม่มีความสุขแค่สักกณินาหนึ่งเลย เพราะฉะนั้น โลกนี้จึงชื่อว่า “นิรยภูมิ” คือ โลกที่ไม่มีความสุขสบาย

^{๕๖} กรมศิลปากร, *โลกที่ปกสารของพระสังฆราชเมธี*, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสามัญ นิติบุคคลสหประชาพานิชย์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๔๗.

^{๕๗} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, *ประเทศจีนกับพระพุทธศาสนา (ฝ่ายมหายาน)*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๒๕๐-๒๕๑.

^{๕๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๒.

^{๕๙} ที.ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๐๓-๓๑๕.

^{๖๐} ม.ม.อ. (บาลี) ๒๐/๕๘๐.

^{๖๑} กรมศิลปากร, *โลกบัญญัติของพระสังฆราชเมธี*, หน้า ๔๘.

^{๖๒} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๔๒๒.

นิริยภูมินี้มีอาณาเขตกว้างใหญ่ แบ่งเป็นเขตขนาดใหญ่ก็มี ขนาดเล็กก็มี เช่นเดียวกับโลกมนุษย์ สถานที่แต่ละแห่งในนิริยภูมิ ไม่นิยมเรียกว่า “รัฐหรือประเทศ” แต่นิยมเรียกว่า “ขุม”^{๖๓} ตามทัศนะของนักปราชญ์ ๒ ท่าน ที่แสดงทัศนะของเรื่องสวรรค์และนรกมีใจความดังนี้

พุทธทาส อินทปณฺโณ ได้กล่าวว่า “เราไม่ได้พูดว่า ไม่มีนรก ไม่มีสวรรค์ หรือแม้แต่หลังจากตายแล้ว เราว่ามีทั้งสองอย่าง นรกสวรรค์ต่อตายแล้ว ก็ว่าไปตามเดิม ไม่ไปแต่ต้องเขา นรกสวรรค์ที่นี้และเดี๋ยวนี้ นี่ยืนยันมากให้ตรงตามพุทธประสงค์ นรกสวรรค์อยู่ที่อายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นอันว่ามันมีนรกชนิดนี้ก็มี นรกสวรรค์ต่อตายแล้วไม่ได้ไปแต่ต้องเขา ไม่ได้ไปวิพากษ์วิจารณ์เขา ขอให้เก็บไว้ แต่ควบคุมได้ โดยที่จัดนรกสวรรค์เดี๋ยวนี้ให้ถูกต้อง มันควบคุมถึงไปได้ถึง สวรรค์ต่อตายแล้ว เป็นอันว่ามีนรกสวรรค์ทั้งสองชนิด ทั้งสองประเภท ไม่ได้ยกเลิกชนิดไหนเลย”^{๖๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า “เรื่องนรก-สวรรค์จัดอยู่ในประเภทที่พิสูจน์ไม่ได้ หมายถึง ทั้งแง่ลบและแง่บวก คือ จะพิสูจน์ว่ามี ก็ยังเอามาแสดงให้เห็นไม่ได้ จะพิสูจน์ว่าไม่มีก็ยังไม่สามารถแสดงให้เห็นว่าไม่มีให้มันเด็ดขาด พูดไม่ได้ทั้งสองอย่าง เป็นอันว่า ต้องพิสูจน์ให้ตรงตามอายตนะ จะพิสูจน์ว่า เสียงมีหรือไม่มี พิสูจน์ด้วยตาได้ไหม ก็ไม่ได้ พิสูจน์ว่ารสมีไหม จะพิสูจน์ด้วยหูก็ได้ ไม่ได้เรื่อง มันต้องตรงอายตนะ ที่นี้ นรก-สวรรค์พิสูจน์ด้วยอะไร พิสูจน์ด้วยตาด้วยหู ด้วยจมูก ลิ้น กายไม่ได้ มันต้องพิสูจน์ด้วยชีวิตที่เจ้านั่นเอง ดูหลักง่าย ๆ เราถือว่าจิตเป็นแกนของชีวิตเป็นตัวทำหน้าที่เกิด จะพิสูจน์เรื่องนรก-สวรรค์ว่าตายแล้วไปเกิดหรือไม่ ก็ต้องพิสูจน์ด้วยจิต คือ ลองตายดู ก็ไม่มีใครยอม รวมความในตอนนี้น่า นรก-สวรรค์เป็นเรื่องพิสูจน์ไม่ได้ ทั้งแง่บวกและแง่ลบ ว่ามีหรือไม่มี”^{๖๕}

สรุปได้ว่า แนวคิดเรื่องนรกสวรรค์ได้รับการยืนยันจากพระพุทธเจ้ามาแล้วว่าเป็นสิ่งที่มีเหตุผล พระอรุณกถาจารย์ พระภูิกาจารย์ และนักเขียนวรรณกรรมพุทธศาสนาในยุคต่อมาได้รับสนองสืบทอดแนวคิดนี้มาขยายความออกไปอย่างพิสดาร แม้บางท่านจะมีทัศนะเชิงไม่เห็นด้วย เพราะยังมีความสงสัย เนื่องจากไม่สามารถพิสูจน์ให้ประจักษ์ได้ แต่ทุกคนก็ยอมรับว่า “สวรรค์คือดินแดนพิเศษเต็มไปด้วยสิ่งของพิเศษ เป็นดินแดนของผู้ทำบุญไว้ เมื่อตายไปแล้วย่อมไปเกิดที่นั่น เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่ง เรียกว่า เทวดา และนรกเป็นดินแดนที่มีสภาพที่ไม่มีความเจริญ มีสภาพที่ไม่มีความสุข เป็นสถานที่เสวยทุกข์ของผู้คนที่ทำบาป เมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดที่นั่น เป็นแห้วแห่งความทุกข์ ไร้เสียซึ่งความสุขและความเจริญ สัตว์ที่ไปเกิดนี้เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่ง เรียกว่า สัตว์นรก”

^{๖๓} พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), วรรณกรรมไทยเรื่องภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.พ., ๒๕๒๘), หน้า ๖๑-๖๒.

^{๖๔} พุทธทาส.คอม, ไม่มีนรก-สวรรค์, (http://www.buddhadasa.com/FAQ/FAQ_14.html), (เข้าถึงวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๗).

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), นรก-สวรรค์ ในพระไตรปิฎก, หน้า ๕-๖.

๒.๑.๔ ความเชื่อเรื่อง “บุญ”

นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องบุญและบาป ได้มีการปลูกฝังกันมาเป็นเวลาช้านานอยู่ในจิตใจของคนทั่วไปตั้งแต่เป็นเด็ก เพราะได้รับการสั่งสอนจากพ่อแม่เป็นอันดับแรก เมื่อเจริญเติบโตขึ้นได้มีโอกาสเข้าวัด ไปร่วมกิจกรรมของทางวัด ได้รับฟังการแสดงธรรมจากพระสงฆ์ถึงเรื่องบุญ-บาป ดังนั้น คำสอนเรื่องบุญ-บาปจึงได้ฝังอยู่ในจิตใจตลอดมา เรื่องบุญ-บาปตามพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของบุคคลแต่ละคน และมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตอย่างมากในแง่ของการอยู่ร่วมกันต่อคนในสังคม เพราะบุญ-บาปเป็นหลักจริยธรรมซึ่งทำให้บุคคลมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ไม่เบียดเบียน รังแกกัน หรือสร้างความเดือดร้อนต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นต่อบุคคลและสังคม เป็นต้น

พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า “บุญ” [บุญ, บุญยะ] น. การกระทำความดีตามหลักคำสอนในศาสนา; ความดี, คุณงามความดี. ว. ดี เช่น คนใจบุญ, มีคุณงามความดี เช่น คนมีบุญ. (ป. บุญ; ส. บุญย)”^{๖๖}

พุทธทาส อินทปัญโญ ที่ได้กล่าวถึงความหมายของบุญไว้ในบทความ “บุญ กับ กุศล” ว่า เมื่อใดที่มีการพิจารณาโดยละเอียดถี่ถ้วน เมื่อนั้นจะพบความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่า “บุญ” กับสิ่งที่เรียกว่า “กุศล” โดยเนื้อแท้แล้ว บุญ กับ กุศล ควรเป็นคนละอย่าง หรือ เรียกได้ว่า ตรงกันข้าม ตามความหมายของรูปศัพท์แห่งคำสองคำนี้

บุญ มีความหมายว่า ทำให้ฟู หรือ พองขึ้น บวมขึ้น หนุนขึ้น ส่วนคำว่า กุศล นั้น แปลว่า แผ้วถางให้ราบให้เตียนไป โดยความหมายเช่นนี้ เราย่อมเห็นได้ว่าเป็นของคนละอย่างหรือเดินคนละทาง

บุญ เป็นสิ่งที่ทำให้ฟูใจพอใจ เช่น ทำบุญให้ทานหรือรักษาศีลก็ตามแล้วก็ฟูใจ อิ่มเอิบ หรือ แม้ที่สุดแต่รู้สึกได้ว่า ตัวได้ทำสิ่งที่ทำยาก ในกรณีที่ทำบุญเอาหน้า เอาเกียรติ อย่างนี้ ก็ได้ชื่อว่า ได้บุญ เหมือนกัน แม้จะเป็นบุญชนิดที่ไม่สู้จะแพ้ หรือแม้ในกรณีที่ทำบุญด้วยความบริสุทธิ์ใจเพื่อเอาบุญกันจริง ๆ ก็ยังอดฟูใจไม่ได้ว่า ตนจะเกิดในสุคติโลกสวรรค์ มีความปรารถนาอย่างนั้น อย่างนี้ ตามแต่ตนจะปรารถนา ไม่ออกไปจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารได้ แม้จะไปเกิดในโลกที่เป็นสุคติอย่างไรก็ตาม ฉะนั้น ความหมายของคำว่า “บุญ จึงหมายถึง สิ่งที่ทำให้ฟูใจและเวียนไปเพื่อความเกิดอีก ไม่มีวันที่สิ้นสุดลงได้”^{๖๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ “กรรม-นรกสวรรค์ สำหรับคนรุ่นใหม่” ว่า “บุญ” นัยหนึ่งแปลว่า เป็นเครื่องชำระสันดาน เป็นเครื่องชำระล้างทำให้จิตใจสะอาด ในเวลาที่สิ่งซึ่งเป็นบุญเกิดขึ้นในใจ เช่น มีเมตตาเกิดขึ้น ก็ชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ ศรัทธาเกิดขึ้น จิตใจผ่องใสทำให้หายเศร้าหมอง หายสกปรก ความหมายต่อไปพวกนักวิเคราะห์ศัพท์ แปลบุญว่า

^{๖๖} พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒.

^{๖๗} พุทธทาส.คอม (๒๕ มิ.ย. ๒๕๔๓), “บุญ กับ กุศล”, บทความ [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.buddhadasa.com/freethinkbook/boonkusol.html> [๒๓ สิงหาคม ๒๕๕๗].

นำมาซึ่งการบูชา หรือทำให้เป็นผู้ควรบูชา คือใครก็ตามสั่งสมบุญไว้ สั่งสมความดี เช่น สั่งสมศรัทธา เมตตา กรุณา มุทิตา ผู้นั้นก็มีแต่คุณธรรมมากมาย ซึ่งทำให้เป็นผู้ควรบูชา ฉะนั้น ความหมายหนึ่งของ บุญก็คือ ทำให้เป็นผู้ควรบูชา และอีกความหมายหนึ่งของบุญก็คือ ทำให้เกิดผลที่น่าชื่นชม เพราะว่า เมื่อเกิดบุญแล้วก็มีวิบากที่ดีงาม น่าชื่นชม จึงเรียกว่ามีผลอันน่าชื่นชมใกล้เคียงกับพุทธพจน์ที่ว่า “สุขเสต อธิวณิ ยทิท ปุณฺณานิ” ซึ่งแปลว่า ภิกษุทั้งหลาย คำว่าบุญนี้เป็นชื่อของความสุข เมื่อบุญเกิดขึ้นในใจ แล้ว จิตใจก็สบาย มีความเอิบอิ่มผ่องใส บุญก็เป็นชื่อของความสุข นี่เป็นอย่าง ๆ ที่อธิบายเกี่ยวกับ เรื่องบุญ”^{๖๘}

พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่ोजรัญ จิตฺตมโ) ได้กล่าวถึงความหมายของบุญไว้ใน หนังสือ “วิธีทำบุญสร้างบารมี วิธีทำดีสนองคุณพ่อแม่” ว่า “บุญ” แปลว่า ความสุข การบำเพ็ญบุญก็คือ การสะสมหน่วยกิจในชีวิตของตนเอง เพื่อให้ชีวิตมีความสุข ความสุข พวกเราอยากได้กันทุกคน แต่ไม่ค่อยมีใครอยากสร้างมันขึ้นมา วิธีสร้างบุญให้เกิดความสุขนั้นกระทำได้ด้วยการชำระใจเพื่อ บำเพ็ญกรรมฐานเจริญสติ ทำใจให้สะอาดหมดจด บริสุทธิ์ผ่องใส การมีจิตใจที่ประกอบด้วยเมตตาธรรมจึงเป็นบุญที่บริสุทธิ์ นี่แหละถึงเรียกว่า ความสุขจากบุญที่สร้าง”^{๖๙}

พระมหาเอกนรินทร์ เอกนโร (วงษ์ขันธ) ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า บุญ ไว้ใน วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบุญในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาคริสต์นิกาย โรมัน” ว่า คำว่า บุญ ตรงกับคำว่า “ดี” บุญนี้อาจจะแปลว่า “ดี สะอาด สูงส่ง สวยงาม ผ่องแผ้ว ก็ได้ การทำทุกอย่างที่เป็นกุศลกรรมหรือสุจริต เช่น กายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต ซึ่งจะทำให้ คุณภาพจิตดีขึ้นเรียกรวมว่า ทำบุญ ที่กล่าวว่าได้บุญก็คือได้ความดีของจิต สรุปว่า ความพัฒนาการขึ้น แห่งคุณภาพของจิตเรียกว่า บุญ เพราะการกระทำที่จัดเป็นบุญ ในทางพระพุทธศาสนานั้น เกิดขึ้น ในขณะที่จิตเสวยอารมณ์ ในขณะที่เป็นขณะจิต ๗ ขณะในวิถีจิตครั้งหนึ่ง ๆ หมายความว่า เมื่อจิตรับ อารมณ์ถึงขั้นเกิดความรู้สึกศรัทธา เกิดความเมตตา เป็นต้น เรียกได้ว่า เป็นบุญ”^{๗๐}

พระอาจารย์มานพ อุปสโม กล่าวถึงบุญไว้ในหนังสือ “ตีสสนิทกับความตาย” ว่า “บุญ” ไม่ใช่วัตถุสิ่งของ ตัวเรา หรือพระ แล้วบุญคืออะไรกันแน่ บุญได้แก่เจตนาที่คิดต้องการจะให้ จิตที่คิด อยากจะให้ เจตนาที่คิดจะให้เป็นตัวบุญ เป็นตัวกุศลกรรม ท่านเรียกว่ากุศลเจตนา นี่เป็นตัวบุญที่ แท้จริง และในเวลานี้ถ้าเราตามระลึกถึงความรู้สึกของตัวเองได้ในขณะที่รู้ว่าจิตขุ่นมัว เศร้าหมอง จิต หวาดกลัว จิตไม่ผ่องใส ความรู้สึกตัวนี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจของสติ เกิดขึ้นด้วยอำนาจของสัมปชัญญะ ที่

^{๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “กรรม-นรกสวรรค์ สำหรับคนรุ่นใหม่”, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๖๘-๗๔.

^{๖๙} พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่ोजรัญ จิตฺตมโ), “วิธีทำบุญสร้างบารมี วิธีทำดีสนองคุณพ่อแม่”, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงเชิง เพียรเพื่อพุทธศาสน์, ๒๕๕๓), หน้า ๘.

^{๗๐} พระมหาเอกนรินทร์ เอกนโร (วงษ์ขันธ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบุญในพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาคริสต์นิกายโรมัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑-๑๒.

เราได้ทำการระลึกถึง ขณะจิตไม่ผ่องใสเรามีสติตามระลึกถึงความรู้สึกนั้นได้ สตินั้นเป็นตัวบุญ เราารู้สึกว่าจิตไม่ผ่องใสความระลึกถึงเท่าทันความรู้สึกนั้นเป็นตัวยุ”^{๗๑}

นพวัฒน์ ชัยประคอง (หมอนพ) ได้กล่าวถึงลักษณะความหมายของคำว่า บุญ ไว้ในหนังสือ “เตรียมตัวตายแบบสบายอารมณ์” ว่า “กรรมดี (บุญ) หรือกุศลกรรม มนุษย์ในพระพุทธศาสนาประกอบด้วยขันธห้า มีรูปและนาม รูปคือขันธที่หนึ่ง ส่วนนามคือจิต มีอีกสี่ขันธ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รวมเป็นขันธห้า นาม คือ จิต ถูกห่อหุ้มด้วย กิเลส (รัก โลภ โกรธ หลง) ตัณหา (ความอยากและไม่อยากในกามารมณ์ทั้งปวง) และอุปาทาน (คือความยึดมั่นถือมั่น มีตัวตน) ถ้าจะเปรียบขันธสี่ที่เป็นจิตถูกห่อหุ้มในทางพระพุทธศาสนา ก็น่าจะเหมือนกับจิตที่ถูกห่อหุ้มด้วยความมีคุณธรรมในวิชาจิตวิทยา ดังนั้น ความมีคุณธรรม คือการกระทำที่เป็นบุญ หรือ กุศลกรรม ที่กระทำแล้วเป็นสุขเกิดความเย็นสบายไม่ทุรนทุราย”^{๗๒}

นาวาเอกสมจิต รัตนจันทร์ ได้กล่าวถึงลักษณะความหมายของบุญไว้ใน “บุญ บาป กุศล อกุศล สันโดษ อสันโดษ” ว่า การที่จะรู้ว่า “บุญ” คืออะไรนั้น ในทฤษฎีของพุทธศาสนากล่าวว่า ต้องพิจารณาถึงสภาพของจิตหรือรู้จักจิตเสียก่อน เพราะว่าบุญเป็นลักษณะหรือคุณภาพของจิต ไม่ใช่วัตถุหรือสิ่งของ กล่าวคือ กรณีของเสื้อกับ “ความสะอาด” ของเสื้อ ความสะอาดของเสื้อ อยู่กับเสื้อ ความคมของมีด อยู่กับมีด ความงามของดอกไม้ อยู่กับดอกไม้ เพราะเป็นอาการที่แสดงออกจากสิ่งนั้น ๆ ดังนั้น “บุญจึงเป็นคุณสมบัติของจิต ยากจะรู้จักบุญ จึงต้องรู้จักจิตด้วย”^{๗๓}

บุญเสมอ แดงสังวาลย์ ได้กล่าวถึงลักษณะความหมายของบุญไว้ในหนังสือ “กรรมกำหนด” ว่า คำว่า “บุญ” ได้ยินกันทั่วไป บางคนก็ชอบเอามาก ๆ เสียด้วย แต่อาจจะไม่รู้ว่าเป็นบุญคืออะไร คำว่าบุญนั้น ถ้าเป็นชื่อของเหตุ ก็คือ การกระทำที่ทำให้เป็นบุญ เช่น เราเรียกว่า ทำบุญ ๆ นี่ทำสิ่งใดให้เกิดบุญ บุญนั้นก็ชื่อ การกระทำนั่นเอง ในฐานะที่เป็นเหตุ คือ เครื่องกระทำที่เรียกกันว่า ทำบุญ ถ้าบุญเป็นชื่อของผลนี้มันก็จะเป็นอย่างอื่นหนึ่งแล้ว ผลคือความสุข บุญที่เป็นชื่อของผล คือความอิ่มใจ ทำให้จิตใจอิ่มเอม พุ่ พู่ขึ้นเลยกระทั่งเดือดพล่าน กระทั่งพุ่งชานก็ได้ บุญที่เป็นเครื่องอิ่มใจนี้ อันนี้ผิดพลาดก็ได้ เป็นอันตรายได้

บุญ อีกความหมายหนึ่งว่า เป็นเครื่องชำระบาป นี่ไม่เกี่ยวกับสบายใจ หรือพอใจ หลอกให้ใจมันตื่นเต้นเพลิดเพลิน แต่ว่าทำให้ใจสะอาด บุญเป็นเครื่องล้างบาป ทำใจให้สะอาด ส่วนนี้ไม่มีทางผิดพลาดได้ เป็นอันตรายได้ บุญที่ว่าเป็นความสุข ความพอใจ สบายใจ อันนั้นมีทางที่จะผิดพลาด และเป็นอันตรายได้ ส่วนบุญที่เป็นเครื่องชำระบาปนี้ ไม่มีทางที่จะเป็นอันตรายได้ จึงเกิดเป็นบุญขึ้นมา ๒ ชนิด ระวังให้ดีบุญชนิดไหนจะสร้างปัญหาขึ้นมา บุญชนิดไหนจะไม่สร้างปัญหา

^{๗๑} พระอาจารย์มานพ อุปสโม, “ตีสันทิกับความสุข”, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : แปลนพรัตน์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๗๒} นพวัฒน์ ชัยประคอง (หมอนพ), เตรียมตัวตายแบบสบายอารมณ์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทไทยยูเนียนกราฟฟิกส์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๙๘-๙๙.

^{๗๓} สมจิต รัตนจันทร์, “บุญ บาป กุศล อกุศล สันโดษ อสันโดษ”, (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ ร.๙, ๒๕๓๐), หน้า ๔.

ดังนั้น เมื่อร่างกายกินอาหารคือ ปัจจัย ๔ จิตใจต้องการอาหารอะไร อาหารของใจนั้น เราเรียกว่า “บุญ” ถ้าเราจะพูดว่า อันตรายจากบุญ ก็หมายถึง “บุญชนิดที่เมาได้” ก็คือบุญที่ทำให้ใจสบายใจนั้นแหละ เมาได้เหมือนกับกินของเมา เพราะว่ามีรสอร่อยสูง เสน่ห์ความอร่อยดึงดูดใจมันสูง บุญชนิดนี้จึงเมาได้ บุญที่แท้จริงเป็นอาหารของจิตใจ ทำให้จิตใจสบาย สงบเย็นเจริญองกาม คำว่า “บุญ” นี้ เป็นอาหารหล่อเลี้ยงได้อย่างกว้างขวาง หล่อเลี้ยงร่างกายก็ได้ถ้ามีบุญ ร่างกายก็สบายดี หล่อเลี้ยงจิตก็ได้ ถ้ามีบุญจิตก็ปกติดี หล่อเลี้ยงวิญญาณก็ได้ ถ้าบุญมันมีสติปัญญามันก็เจริญ กว้างขวางและรุ่งเรือง จึงควรรู้จักลักษณะของบุญให้ถูกต้อง”^{๗๔}

อดิสร เพียงเกษ ได้กล่าวถึงความหมายของบุญไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญบาปที่ปรากฏอยู่ในบทผญาอีสาน” ว่า คำว่า “บุญ ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา เป็นชื่อของความสุข ย่อมให้ผลดีแก่ผู้ที่กระทำทั้งในชาตินี้และชาติหน้า บุญเป็นสิ่งที่ควรสร้างสมเพิ่มพูนให้เกิดแก่ตนเองอยู่เสมอ เพราะการสั่งสมบุญย่อมนำสุขมาให้ มิเพียงจะเป็นสุขในโลกนี้เท่านั้น บุญยังเป็นที่พึ่งของสัตว์ในโลกหน้าอีกด้วย ดังนั้น บุญ จึงหมายถึงสิ่งที่ดีงาม มีผลที่ดีงามเป็นสุข”^{๗๕}

สรุปได้ว่า คำว่า “บุญ” นั้น บุญ หมายถึง ทำให้ฟู หรือ พองขึ้น บวมขึ้น นูนขึ้น เป็นเครื่องชำระสันดาน เป็นความดี เป็นความสุข รวมไปถึงความประพฤติดันเป็นสิ่งที่ชอบด้วย กาย วาจา และใจ มี ๒ ลักษณะ กล่าวคือ ลักษณะที่ ๑ เป็นลักษณะของบุญที่ดี คือ นอกจากจะเป็นการทำความดีทั้งหลายแล้ว บุญจะสมบูรณ์สูงสุดให้พลังและมีอานุภาพสูงสุดต้องเป็นบุญบริสุทธิ์ ลักษณะที่ ๒ เป็นลักษณะของบุญที่ไม่ดี คือ เป็นบุญที่ไม่บริสุทธิ์ เป็นบุญที่เมาได้ ก็คือบุญที่ทำให้ใจสบายใจนั้นแหละ เมาได้เหมือนกับกินของเมา หากจะเปรียบเทียบให้ชัดก็เปรียบได้เหมือนน้ำที่ยังไม่สะอาด เมื่อเราต้องนำมาใช้ผสมกับสมุนไพรบางอย่างเพื่อนำมารักษาโรค น้ำที่ใช้ก็ควรจะใช้ น้ำสะอาดเท่านั้นมาผสมทำยา ถึงจะรักษาโรคให้หายขาดได้ แต่การที่เราใช้น้ำที่มีสิ่งสกปรกหรืออะไรก็ตามที่มีสิ่งเจือปนมาผสม ก็จะทำให้ฤทธิ์ของยานั้นไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควรจะเป็นแทนที่สามารถทำให้บรรเทาอาการให้ทุเลาลงอาจกลับกลายเป็นว่าโรคหายได้ชั่วคราวหรือไม่หายเลยก็ได้แต่ไม่ทำให้ทรุดหนักลงไปอีก

๒.๑.๕ ประเภทและหลักแห่งการทำบุญ

การทำบุญหรือการบำเพ็ญบุญในพระพุทธศาสนานั้น ผู้กระทำจำเป็นต้องศึกษาให้เข้าใจในเรื่องของการทำบุญประเภทต่าง ๆ ว่า มีอะไรบ้าง และการทำบุญประเภทนั้น ๆ ทำอย่างไรจึงจะถูกต้องและได้ผลมาก เพราะการทำบุญเป็นกรรมดี หรือกุศลกรรม ที่ทุกคนควรบำเพ็ญจากความหมายและลักษณะของคำว่า บุญ บางคนเข้าใจบุญเพียงแต่ผลของบุญ เช่นว่า คนนั้นมี

^{๗๔} บุญเสมอ แดงสังวาลย์, “กรรมกำหนด”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๕๓), หน้า ๕๓-๕๕.

^{๗๕} อดิสร เพียงเกษ, “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญบาปที่ปรากฏอยู่ในบทผญาอีสาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๔.

ความสุข เพราะเขามีบุญ เป็นต้น อย่างนี้เข้าใจเพียงแต่ผลของบุญเท่านั้น บางคนเข้าใจบุญเพียงแต่สภาพของจิตที่ผ่องใส เช่นว่า คนนั้นจิตใจของเขาสะอาด มีเมตตากรุณา เพราะเขาเป็นคนใจบุญ อย่างนี้เข้าใจเพียงสภาพจิตที่สะอาดผ่องใสเท่านั้น

ดังนั้น การทำความเข้าใจเรื่องบุญในพระพุทธศาสนา เราจะต้องเข้าใจถึงลักษณะของบุญ จึงจะชื่อว่าเข้าใจบุญได้ทั้งหมดและถูกต้องสามารถจะปฏิบัติหรือกระทำให้บุญได้อย่างถูกต้องตามหลักทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจะกล่าวถึงประเภทและหลักการทำบุญเป็นลำดับต่อไป

บุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งแห่งการทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี หลักการทำความดี ทางทำความดี หมายถึง เหตุให้เกิดบุญ วิธีการทำบุญ วิธีที่เมื่อทำแล้วได้ชื่อว่าทำบุญและจะได้รับผลเป็นความสุข โดยย่อมี ๓ ประการ คือ

๑. ทานมัย บุญกิริยาวัตถุ คือ ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ
๒. ศีลมัย บุญกิริยาวัตถุ คือ ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีมีระเบียบวินัย
๓. ภาวนามัย บุญกิริยาวัตถุ คือ ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คืออบรมจิตใจ^{๗๖}

บุญ เป็นคำที่สื่อธรรมที่สำคัญคำหนึ่งในพระพุทธศาสนา ยิ่งเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามา รุ่งเรืองในสังคมไทย คำว่า “บุญ” ก็ยิ่งมีความสำคัญโดดเด่นเป็นพิเศษ แม้เมื่อสังคมเห็นห่างออกไป จากเนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนา คนทั่วไปไม่มีโอกาสศึกษาจึงขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ หลักธรรมในพระพุทธศาสนา แต่คำว่า “บุญ” ก็ยังเป็นคำสามัญทั่วไปในสังคมไทย ที่คุ้นปากชินใจ และถูกนำมาใช้อ้างกันอยู่เสมอ แม้ว่าความหมายที่เข้าใจนั้น อาจคลาดเคลื่อนหรือคลาดเคลื่อนจาก หลักการที่แท้จริง เมื่อมีโอกาส จึงควรทบทวน หรือชำระสะสาง ความรู้ความเข้าใจให้ถูกต้อง ตรงตาม หลักการจึงเป็นแหล่งที่มาตัวจริง เพื่อที่เราจะได้ปฏิบัติให้ถูกต้อง และได้รับประโยชน์จาก “บุญ” อย่างเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ซึ่งก็หมายความว่าเราจะเข้าถึงคุณค่าที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา อย่างน้อยไม่ปฏิบัติผิดพลาดจนกลายเป็นว่าจะทำบุญแต่กลับสร้างบาป

คนไทยที่ใกล้ชิดจะจำได้แม่นยำ การทำบุญ มี ๓ ทาง คือ ทาน ศีล ภาวนา แต่ความเข้าใจ เกี่ยวกับคำทั้ง ๓ นั้น อาจไม่ชัดเจนและไม่กว้างขวางเพียงพอ พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงบุญกิริยาวัตถุอัน เป็นหลักการทำบุญ ๓ อย่าง ไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บุญกิริยาวัตถุ (หลักแห่งบุญกิริยา คือการทำบุญ) มี ๓ ประการ ดังนี้ คือ ๑) บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน (หลักการทำบุญ คือ ทาน) ๒) บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล (หลักการทำบุญ คือ ศีล) ๓) บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา (หลักการทำบุญ คือภาวนา)”^{๗๗}

หลักการทำบุญ ๓ อย่างนี้ มีความหมายและขอบเขตที่กว้างขวางมาก เกินความหมาย ของคำว่า “จริยธรรม” อย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน กล่าวสั้น ๆ ว่าครอบคลุมกระบวนการพัฒนา

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม”, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๘๓.

^{๗๗} อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๙๔-๒๙๖.

มนุษย์ทั้งหมด แต่ในขั้นต้น จะเห็นว่าความหมายพื้นฐานดังกล่าวสรุปเป็นหลักการทำบุญ ๓ อย่างได้ว่า คนที่ใฝ่ประโยชน์ ควรศึกษาบุญ ซึ่งมีผลกว้างขวางยิ่งใหญ่ อำนวยสุขให้ คือ ควรเจริญทาน ควรพัฒนาความประพฤติที่ชอบธรรม และควรเจริญเมตตาจิต ครั้นเมื่อเจริญธรรม ๓ ประการนี้อันเป็นแหล่งที่ก่อให้เกิดความสุขแล้ว ผู้รู้หรือบัณฑิตย่อมเข้าถึงโลกที่เป็นสุขไร้การเบียดเบียน

บุญกิริยาวัตถุ หรือ หลักการทำบุญ โดยย่อนั้นมี ๓ อย่าง แต่ถ้ายายความให้กว้างออกไป บุญกิริยาวัตถุมีอยู่ ๑๐ ประการ ถ้ากล่าวถึงการทำบุญทำทาน คนส่วนใหญ่มักเข้าใจว่า คือ การตักบาตร บริจาคทรัพย์ สิ่งของ และการไปร่วมงานบุญต่าง ๆ เท่านั้น ซึ่งเป็นความคิดที่ถูกต้องเพียงไม่กี่เปอร์เซ็นต์ เพราะตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนา แบ่งการทำบุญออกเป็น ๑๐ ประเภท บางประเภทก็ง่ายจนคนคิดไม่ถึง ไม่จำเป็นต้องเสียเงินเสียทอง เพียงมีเจตนาที่ดีเท่านั้น การทำบุญทั้ง ๑๐ ประการมีอะไรบ้าง

ประเภทของบุญ

ประเภทของบุญ บุญนั้นมีหลายประเภทจะเลือกทำแบบไหนก็ได้บุญทั้งนั้น ในทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งประเภทของบุญที่เรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ ไว้ ๑๐ อย่าง ดังต่อไปนี้ ๑) ทานมัย บุญสำเร็จหรือเกิดจากการให้ทาน ๒) สีลมัย บุญที่สำเร็จจากการรักษาศีล ๓) ภาวนามัย บุญที่สำเร็จจากการภาวนา ๔) อปจายนมัย บุญที่สำเร็จจากการอ่อนน้อมถ่อมตัวต่อผู้ใหญ่ ๕) เวยยาวัจจมัย บุญที่สำเร็จมาจากการชวนช่วยเหลือในการทำบุญ ๖) ปัตติทานมัย บุญที่สำเร็จจากการแผ่กุศลบุญกุศล ๗) ปัตตานุโมทนามัย บุญที่สำเร็จจากการอนุโมทนาบุญที่คนอื่นทำแล้ว ๘) ัมมัสสวนมัย บุญที่สำเร็จจากการฟังธรรม ๙) ัมมเทสนมัย บุญที่สำเร็จจากการแสดงธรรม และ ๑๐) ทิฏฐุชุกัมม บุญที่สำเร็จจากการทำความเห็นให้ตรงกับครรลองคลองธรรม^{๗๘}

จากบุญทั้ง ๑๐ ประเภท จะเห็นได้ว่า การทำบุญไม่จำเป็นต้องใช้ทรัพย์สินเงินทองเสมอไป ไม่มีเงินก็สามารถทำได้และทำได้หลายประเภทอีกทั้งยังได้บุญมากอีกด้วย ในส่วนของวิธีทำบุญ การทำบุญทำได้ ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ การกระทำทางกาย เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดิฉันในกาม เป็นต้น การกระทำทางวาจา เช่น ไม่พูดปด ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และไม่พูดเพ้อเจ้อ เป็นต้น ส่วนการกระทำทางใจ เช่น ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้ายเขา และไม่ผิดจากครรลองคลองธรรม หรือมีความเห็นที่ถูกต้อง เป็นต้น บรรดาการกระทำทั้ง ๓ ทางนั้น คนทั่วไปเห็นว่า การกระทำทางกายและทางวาจาสำคัญ ส่วนทางใจไม่สำคัญเพราะเป็นเพียงการคิดนึกเท่านั้น ยังไม่แสดงออกมาจึงไม่มีผลอะไร แต่ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าการกระทำทางใจสำคัญที่สุดเพราะใจสั่งจึงเกิดการกระทำทางกายและทางวาจาขึ้นมา ถูก หรือ ผิด ชั่ว หรือ ดี จึงเริ่มมีเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่คิดแล้ว ผิดกับทางโลกหรือทางกฎหมาย จะถือว่า ถูก หรือ ผิด ชั่ว หรือ ดี เริ่มตั้งแต่แสดงออกทางกายและทางวาจาเท่านั้น อีกทั้งต้องมีพยานหลักฐานด้วยจึงจะถือว่าเป็นสิ่งที่ผิดหรือสิ่งที่ถูกได้ ดังนั้น กฎเกณฑ์ทางพระพุทธศาสนาจึงสุขุมลุ่มลึกกว่าทางกฎหมาย ก็การกระทำทางใจถือเป็นการงานขั้นสูง งานละเอียดประณีต คิดดีก็เป็นบุญ คิดชั่วก็เป็นบาป อีกทั้งในทางพระพุทธศาสนา

^{๗๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “นวโกวาท”, (พระนครศรีอยุธยา : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๖๐.

ยังถือว่าคนไม่ได้ทำบุญทางกาย ทางวาจา ทำแต่ทางใจอย่างเดียว ตายไปแล้วก็ไปบังเกิดในสวรรค์ได้ ดังเรื่องของ มัณฑุกุณฑล เป็นตัวอย่าง ครั้นพุทธกาล มีพราหมณ์เศรษฐีผู้หนึ่งมีความตระหนี่มากไม่ยอมใช้ทรัพย์ที่ตนมีอยู่ ทั้งไม่ยอมให้สิ่งของแก่ใคร จึงได้สมัญญานามว่า อทินนปุพพพราหมณ์ แปลว่า พราหมณ์ผู้ไม่เคยให้ของแก่ใคร พราหมณ์นี้มีบุตรคนเดียว ล่วงเวลามาบุตรเจริญวัย พราหมณ์ปรารถนาจะทำตุ้มหูเป็นเครื่องประดับให้แก่บุตรชาย ตามธรรมเนียมที่ชาวอินเดียกระทำกัน แต่ครั้งจะไปจ้างช่างทองให้ทำก็เปลืองเงิน จึงนำทองเหลืองมาชุบทำเอง ตุ้มหูนั้นจึงไม่มีลวดลายอะไร บุตรชายพราหมณ์นั้น กาลต่อมาก็ได้สมัญญานามว่า มัณฑุกุณฑล แปลว่า นายตุ้มหูเกลี้ยง เพราะตุ้มหูไม่มีลวดลาย ต่อมาเมื่อบุตรชายอายุได้ ๑๖ ปี ก็เกิดเป็นโรคผอมเหลือง ร่างกายซูบซีดผอมเหลืองมากขึ้นทุกที พราหมณ์ผู้เป็นบิดาคิดจะเชิญหมอมารักษาแต่ก็กลัวสิ้นเปลืองอีก จึงไปหาหมอถามถึงยาที่ใช้แก้โรคผอมเหลือง เมื่อรู้แล้วพราหมณ์ก็ออกไปเก็บสมุนไพรมาต้มยาเองและให้บุตรดื่มกิน แต่เมื่อมัณฑุกุณฑล ดื่มน้ำยาเข้าไปแล้วหลังจากนั้นแทนที่จะหายกลับกลายเป็นทรุดลงตามลำดับ อทินนปุพพพราหมณ์เห็นว่า อาการของบุตรของตนหนักเกินไปหมอไม่ยอมรักษา พวกญาติทราบข่าวต่างก็พากันมาเยี่ยม มัณฑุกุณฑล ฝ่ายอทินนปุพพพราหมณ์เห็นพวกญาติมาเยี่ยมบุตรของตน ก็คิดขึ้นว่า พวกญาติจะเห็นสมบัติของตน จึงตัดต้นเหตุ กล่าวคือ นำบุตรออกจากภายในบ้านมาไว้นอกชาน พวกญาติมาเยี่ยมก็หยุดอยู่แค่นอกชานเท่านั้น จึงไม่มีโอกาสเห็นทรัพย์สมบัติของอทินนปุพพพราหมณ์อีกต่อไป

พระบรมศาสดาทรงบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน ๕ อย่าง และ ๑ ใน ๕ อย่างนั้น คือ เวลาใกล้รุ่งทรงแผ่พระญาณสอดส่องหาบุคคลที่อยู่ในข่ายพระญาณของพระองค์ พอที่จะโปรดได้ ทรงเห็นมัณฑุกุณฑลปรากฏอยู่ในข่าย ทรงเห็นว่าเว้นพระองค์เสียแล้ว มัณฑุกุณฑลจะลำบาก เพราะไม่ได้ทำบุญอะไรไว้ แต่ถ้าพระองค์ทรงโปรดก็จะทำให้มัณฑุกุณฑลตายไปและได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังนั้น ครั้นรุ่งเช้า พระพุทธองค์จึงเสด็จออกบิณฑบาตเพื่อโปรดสัตว์ และเสด็จไปประทับยืนที่หน้าประตูบ้านของอทินนปุพพพราหมณ์ แต่มัณฑุกุณฑลก็ไม่เห็นพระพุทธเจ้าเพราะนอนหันหน้าเข้าหาฝาเรือน พระบรมศาสดาทรงเปล่งรัศมีไปกระทบกับฝาเรือน มัณฑุกุณฑลเห็นแสงสีก็คิดว่า แสงสีอะไร หนอช่างสวยงามอย่างนี้ จึงหันหน้ามามองก็เห็นพระบรมศาสดา ทำให้มัณฑุกุณฑลดีใจมากที่พระพุทธองค์ทรงมาโปรด และคิดเสียใจที่ตนเองไม่มีโอกาสได้ทำบุญกับพระพุทธเจ้าเลย เพราะบิดาเป็นมิจฉาทิฐิ ยิ่งขณะนี้อยุ่วาแต่ให้ทานรักษาศีลเลย แม้แต่จะยกมือไหว้พระพุทธองค์ก็ยังยกไม่ไหวเสียแล้ว จึงได้แต่ทำใจให้เลื่อมใสเท่านั้น พระบรมศาสดาทรงทราบวาระจิตของมัณฑุกุณฑลว่าได้เลื่อมใสในพระองค์เพียงพอแล้ว ก็เสด็จจากไป ส่วนมัณฑุกุณฑล เมื่อพระพุทธองค์ทรงเสด็จกลับตาก็สิ้นชีพไปบังเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เทพบุตรมัณฑุกุณฑลตื่นตื่นดีใจสุดประมาณ ที่ได้ทิพยสมบัติเห็นปานนั้น จึงคิดว่าตนได้ทิพยสมบัตินั้นมาได้อย่างไรจึงคิดใคร่ครวญดูก็รู้ว่าได้มาเพราะการกระทำทางใจให้เลื่อมใสในพระบรมศาสดา มัณฑุกุณฑลปรารถนาจะสอนบิดาซึ่งไปร้องไห้คร่ำ

ครวญถึงบุตรของตนทุกวันที่ป่าช้า จึงเนรมิตแปลงเป็นมัญญกษัตริย์นั่งร้องไห้คร่ำครวญอยู่ในป่าช้าเช่นกัน^{๗๙}

ความพิเศษของบุญ บุญนั้นมีความสำคัญมาก ข้อนี้จะเห็นได้จากพุทธดำรัสของพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในนิคคัมมสูตรมีใจความว่า “บุญที่บุคคลทำไว้แล้ว ย่อมมีความพิเศษดังนี้ บุญใครมาแย่งชิงเอาจากเราไปก็ไม่ได้ บุญติดตามตนไปทุกแห่งหนในโลกนี้ บุญติดตามตนไปโลกหน้า บุญไม่สาธยายทิ้งไป ใครทำใครได้ บุญใครปล้นเอาไปก็ไม่ได้ บุญให้สิ่งที่พอใจทุกอย่าง ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ เทวดาและมนุษย์ปรารถนาสิ่งใด แล้วได้สิ่งนั้นก็เพราะบุญ การมีผิวพรรณเปล่งปลั่งดุจดั่งทองคำก็เพราะบุญ การได้เป็นใหญ่ก็เพราะบุญ เป็นต้น”^{๘๐}

การที่บุคคลได้รับความสมบูรณ์พูนสุขต่าง ๆ ในชาติปัจจุบัน ก็เพราะผลบุญในอดีตชาติส่งผลและยังทำบุญไว้มากในชาติปัจจุบัน ก็ยังได้รับความสมบูรณ์พูนสุขต่าง ๆ ยิ่งขึ้นในชาตินี้และชาติหน้า ที่กล่าวว่าบุญมีความพิเศษนั้นหมายความว่า ทำบุญอะไรแล้วจะได้อะไรทุกอย่าง หากแต่หมายถึงว่าบุญประเภทใด ก็ย่อมอำนวยผลประเภทนั้นเท่านั้นไม่ใช่ให้ผลครอบไปทั่ว ส่วนบุญไหนให้ผลประเภทใด จะเห็นได้ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ปรากฏในจุฬามณีวงศ์สูตรใจความย่อว่า “พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร สุภมาณพ บุตรของโตทยพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลถามถึงเหตุที่ทำให้คนในโลกนี้แตกต่างกัน คือ “บางคนมีอายุยืน บางคนมีอายุสั้น บางคนมีโรคมาก บางคนมีโรคน้อย บางคนมีผิวพรรณงาม บางคนมีผิวพรรณทราม บางคนมีศักดิ์มาก บางคนมีศัคน้อย บางคนมีโศกมาก บางคนมีโศคน้อย บางคนเกิดในตระกูลสูง บางคนเกิดในตระกูลต่ำ บางคนฉลาด บางคนโง่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นเพราะกรรมเป็นเหตุ จึงทำให้คนแตกต่างกัน”^{๘๑}

สรุปได้ว่า บุญมีมากมายหลายประเภทดังแสดงมาแล้ว บุญเหล่านั้นหากจัดเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ (๑) บุญที่เป็นไปในวัฏฏะ การให้ทานแม้จะทำมากมายเพียงไร ศีลแม้จะรักษาเพียงไร สมาธิแม้เจริญเพียงไร ก็จะเป็นไปเพื่อมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และพรหมสมบัติเท่านั้น ถึงแม้มีความสุขมากมายเพียงไร แต่ก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะ (๒) บุญที่เป็นไปเพื่อนิพพาน ด้วยอานิสงส์บุญระดับนี้ ย่อมสิ้นกิเลสไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิด จึงไม่มีทุกข์อีกต่อไป บุญระดับนี้จึงเป็นยอดบุญเหนือกว่าบุญทั้งหลายถึงแม้ บุญจะพิเศษเพียงไรแต่ก็หมดได้ หากยังเป็นไปเพื่อเวียนว่ายตายเกิด จึงจำต้องทำบุญอยู่เสมอ เปรียบกับอาหารที่เราต้องบริโภคเข้าไปให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ หรือจุดตะเกียงจะยังลุกโพลงอยู่ได้ก็เพราะมีน้ำมัน หากน้ำมันหมดก็ดับ ถ้าจะไม่ให้ดับก็ต้องเติมน้ำมันอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น บุคคลใดที่อยากสบายในชาตินี้และชาติหน้า จะต้องคอยทำบุญอย่าได้ขาด ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะลำบาก บุญยิ่งลดน้อยเพียงไรทุกอย่างก็เริ่มแปรปรวนไป

^{๗๙} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๒๐๗-๑๒๒๗/๑๕๑-๑๕๔., พ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑๘๖-๒๗๖/๑๙๗-๒๐๑., พ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๕-๑๒๔/๓๔๑-๓๔๒.

^{๘๐} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๖/๑๗.

^{๘๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๘/๓๔๙.

ในทางไม่ดีมากขึ้นเท่านั้น และหากหมดบุญ ชีวิตก็ดับ ด้วยเหตุนี้ โลกนี้จึงเป็นเวทีแห่งกรรม หรือบุญ-บาปทั้งในอดีตชาติและปัจจุบันชาติ

ดังนั้น บุคคลที่อยากมีความสุขสบายเจริญรุ่งเรืองทั้งในชาตินี้และชาติหน้าอยากได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ จะต้องทำบุญอยู่เสมอ ทั้งต้องทำให้มาก และถูกประเภทของบุญด้วย บุญเท่านั้นที่จะบันดาลสิ่งดีที่พึงปรารถนาทุกอย่าง ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า บุญเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า^{๘๒} และทรงตรัสว่า การสั่งสมบุญนำมาซึ่งความสุข^{๘๓} เพราะฉะนั้นบุญจึงเป็นสิ่งที่สำคัญดังที่กล่าวมา

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องบาปในพระพุทธศาสนา

๒.๒.๑ บาป

คำว่า “บาป” ในทางพระพุทธศาสนานั้นมีความหมายกว้าง ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก หมายถึง ความชั่ว^{๘๔} กล่าวโดยทั่ว ๆ ไป บาปนั้น หมายถึง ความชั่ว เป็นธรรมที่นำไปสู่หนทางแห่งความเสื่อม ความชั่ว และสถานะที่ไม่พึงปรารถนา ยังผู้กระทำบาปนั้นให้ได้รับความเดือดร้อนและเป็นทุกข์^{๘๕} บุคคลผู้กระทำบาปนั้นก็ได้อธิบายว่า เป็นคนบาป คนชั่ว คนลามก คนพาล เป็นต้น ทั้งนี้รวมความถึงสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ การกระทำที่ไม่ดีทุกชนิด วิชาหรือผลในทางที่ไม่ดีหรือทางเสื่อมตลอดจนเหตุและผลในทางที่ไม่ดีทั้งปวง คำว่า “บาป” ตามรูปศัพท์แปลว่า ความชั่ว การทำอันตราย การทำให้เดือดร้อน เป็นกรรมยังบุคคลให้ถึงซึ่งทุกข์ เป็นธรรมที่จะนำผู้กระทำความผิดนั้นไปสู่ทางแห่งความเสื่อม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า “บาป” ไว้ว่า “การกระทำผิดหลักคำสอนหรือข้อห้ามในศาสนา, ความชั่ว, ความเศร้าหมอง”^{๘๖}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายของคำว่า “บาป” ไว้ว่า บาป หมายถึง “บรรดา ความชั่วลามกชื่อว่าบาป บาปนั้นจัดเป็นกรรมที่สัตว์ทำโดยทวารทั้ง ๓ ประการ คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม”^{๘๗}

^{๘๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๖๐.

^{๘๓} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๑/๗๓/๓๑๗.

^{๘๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๘/๑๙๕.

^{๘๕} วคิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ทองกวาว, ๒๕๔๑), หน้า ๒๕๘.

^{๘๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นามมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๒.

^{๘๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, รวบรวมโดยสุเชาว์ พลอยชุม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕๘.

หลวงเทพรัตนาศิษย์ กล่าวไว้ว่า คำว่า “บาป ในหนังสือ ธาตุปปทีปิกา หรือ พจนานุกรมบาลี – ไทย ให้ความหมายคำว่า บาป ไว้ว่า “ปาป = บาป, ความชั่ว, ลามก, เลว, ทรมาน, สิ่งที่คุณติรักษาดนให้ไกล”^{๘๘}

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ให้ความหมายของคำว่า “บาป ในหนังสือปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ไว้ว่า “ปาป = กรรมยังบุคคลให้ถึงซึ่งทุกลามก : บาป”^{๘๙}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่าบาปเอาไว้ในหนังสือเรื่อง “เชื่อกกรรม รู้กรรม แก่กรรม” ว่า “บาป นั้น โดยตัวอักษร หรือ โดยพยัญชนะ แปลว่า สภาวะที่ทำให้ถึงทุกข หรือทำให้ไปในที่ชั่ว หมายถึง สิ่งที่ทำให้จิตใจตกต่ำ พอบาปเกิดขึ้น ความคิดไม่ดีเกิดขึ้น โทสะ โลภะ เกิดขึ้น จิตก็ตกต่ำลงไป และนำไปสู่ทุกขด้วย”^{๙๐}

พระมหาไพฑูรย์ สุทธวิโร (น้อยวัน) ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า “บาป” ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องบาปในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ว่า บาป คือ อุกุศลกรรม บาปทำได้ ๓ ทาง ได้แก่ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ และบาปเป็นสิ่งที่ให้โทษแก่มนุษย์^{๙๑}

ปิ่น ทุมกันต์ ได้ให้ความหมายของคำว่า บาป ไว้ว่า บาป คือ “เลว ทรมาน สกปรก ลามก เสีย เศร้าหมอง ฯลฯ คือ อาการที่จิตแปรสภาพไปข้างเสีย จิตมีคุณภาพที่เลวลง”^{๙๒}

วศิน อินทสระ ให้คำจำกัดความของคำว่า บาป ไว้ว่า “บาป โดยส่วนเหตุ คือ สภาพที่เศร้าหมอง เป็นเครื่องเศร้าหมองของทางกาย วาจา ใจ ที่เรียกกันทั่วไปว่า ความชั่วทางกาย ทางวาจา บ้าง ทางใจบ้าง เมื่อแปดเปื้อนส่วนโดยอ้อมทำส่วนนั้นให้เศร้าหมอง บาป จึงเป็นของโสโครกที่ไม่มีตัวตนแต่ก็รู้ได้ว่า โดยส่วนผล คือ เป็นชื่อของความทุกข์ มีผลเป็นทุกข์”^{๙๓}

จากการศึกษาถึงความหมายของคำว่า บาป สรุปได้ว่า บาป หมายถึง การกระทำที่บุคคลกระทำด้วยเจตนาอันเป็นไปทางไตรทวาร ในความหมายที่ละเอียดอ่อน หมายถึง บาปธรรม ที่มีอยู่ในธรรมชาติของมนุษย์ปุถุชน บาป คือ อุกุศล หรือความชั่ว คำว่า “บาป” ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

^{๘๘} หลวงเทพรัตนาศิษย์ (ทวี ธรรมธัช), **ธาตุปปทีปิกาหรือพจนานุกรมบาลีไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๓๗.

^{๘๙} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, **ปทานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ-สันสกฤต**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๒๑.

^{๙๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **เชื่อกกรรม-รู้กรรม-แก่กรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท จ.เจริญ อินเตอร์พรีน (ประเทศไทย) จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๗๐.

^{๙๑} พระมหาไพฑูรย์ สุทธวิโร (น้อยวัน), “การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องบาปในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), บทคัดย่อ.

^{๙๒} ปิ่น ทุมกันต์, **พุทธศาสตร์ ภาค ๓**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๗), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๙๓} วศิน อินทสระ, **พุทธจริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ทองกวาง, ๒๕๔๑), หน้า ๒๕๘.

หมายถึง ความชั่ว สามารถแยกออกเป็น ๓ นัยด้วยกัน กล่าวคือ ความหมายตามนัยแห่งพระวินัย ความหมายตามนัยแห่งพระสุตตันตปิฎก และความหมายตามนัยแห่งพระอภิธรรม สามารถแยกอธิบายให้เห็นตัวอย่างได้ ดังนี้

พระวินัยสงฆ์ คำว่าบาป คือการกระทำความผิดที่เป็นการล่วงละเมิดพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ อาทิเช่น พระปาฏิโมกข์และอภิสมจาร เป็นต้น ในพระวินัยแสดงถึงเรื่องระเบียบข้อบังคับ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงวางหลักไว้ให้ประพฤติปฏิบัติตามเพื่อให้เกิดความเรียบร้อยสวยงาม ในพระวินัยปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องบาป และโทษของบาปไว้หลายแห่งมีลักษณะของบาปประเภทของบาป และโทษของบาป ดังปรากฏเรื่องของเวรัญพราหมณ์ที่สมเด็จพระผู้มี พระภาคตรัสตอบแก้คำกล่าวดูหมิ่นของเวรัญพราหมณ์ให้ตกทุกข้อ โดยทรงแสดงธรรมะสอนใจ เวรัญพราหมณ์ตอนหนึ่งว่า

“ความขาดสูญแห่งสภาพที่เป็นบาปอกุศลหลายอย่าง นี่แลเหตุที่เขา กล่าวหาเราว่าพระสมณะโคตมกล่าวความขาดสูญ ดังนี้ชื่อว่ากล่าวถูก แต่ไม่ใช่ เหตุที่ท่านมุ่งกล่าว พราหมณ์ เหตุที่เขากล่าวหาเรา พระสมณะโคตม ช่างรังเกียจ ดังนี้ชื่อว่าเรากล่าวถูก เพราะเรารังเกียจกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เรารังเกียจความถึงพร้อมแห่งสภาพที่เป็นบาปอกุศลหลายอย่าง นี่แล เหตุที่ เขากล่าวหาเราว่า พระสมณะโคตมช่างรังเกียจ ดังนี้ชื่อว่าเราถูก แต่ไม่ใช่เหตุที่ท่านมุ่งกล่าวว่า

พราหมณ์ เหตุที่เขากล่าวหาเราว่า พระสมณะโคตมช่างเฉาผลาญ ดังนี้ ชื่อว่า กล่าวถูก เพราะว่ากล่าวธรรมที่เป็นบาปอกุศล คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ว่าเป็นธรรมที่ควรเฉาผลาญ ธรรมที่เป็นบาปอกุศล ซึ่งควรเฉาผลาญอันผู้ใดละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีในภายหลัง มีไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เรากล่าวผู้นั้น ว่าเป็นคนช่างเฉาผลาญ

พราหมณ์ ธรรมทั้งหลายที่เป็นบาปอกุศล ซึ่งควรเฉาผลาญ ตถาคตละ ได้แล้วตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีในภายหลัง มีไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา นี่แลเหตุที่เขากล่าวหาเราว่าพระสมณะโคตม ช่างเฉาผลาญดังนี้ชื่อว่ากล่าวถูกแต่ไม่ใช่เหตุที่ท่านมุ่งกล่าว”^{๙๔}

จากข้อความเบื้องต้น จะเห็นได้ว่า ประเภทของบาปอันได้แก่ทุจริต ๓ คือ กายทุจริต ความประพฤติชั่วทางกาย วจีทุจริต ความประพฤติชั่วทางวาจา มโนทุจริต ความประพฤติชั่วทางใจ และอกุศลมูล ๓ คือ โลภะ ความโลภ โทสะ ความประทุษร้าย โมหะ ความหลงไม่รู้จริง เป็นสิ่งไม่ควรกระทำเป็นสภาพที่ควรทำให้ถึงความขาดสูญ เป็นสภาพที่ควรรังเกียจ เป็นสภาพที่ควรกำจัด เป็นสภาพที่ควรเฉาผลาญ ซึ่งในที่นี้ใช้คำว่า “บาปอกุศล” เมื่อขาดได้แล้ว ย่อมมีความไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา

^{๙๔} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒/๒.

พระสุตตันตปิฎก คำว่าบาป การกระทำบาปที่เป็นการละเมิดพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงเทศนาสั่งสอนไว้ อาทิเช่น พระธรรมทั้งหลายที่พระองค์ทรงสอนว่าควรทำควรประพฤติ เมื่อกระทำแล้วย่อมเป็นสิ่งที่ดี มีประโยชน์นำความสุขมาให้ฝ่ายเดียว ถ้าแม้ไม่กระทำย่อมเป็นสิ่งที่ไม่มีโทษเป็นบาปและนำทุกข์มาให้ในที่สุดดังนี้ เป็นต้น ในพระสุตตันตปิฎกได้แสดงถึงสมมุติสัจจะอันเป็นความจริงสำหรับชาวโลกเป็นธรรมที่ยกสัตว์บุคคลขึ้นมาตั้ง เพื่อสรรสร้างให้บังเกิดความประพฤติที่ดีงาม เพื่อความอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความสงบเรียบร้อย ซึ่งแสดงเรื่องบาปไว้ในพระสูตรหลายแห่ง มีทั้งลักษณะของบาป ประเภทของบาป หรือผลของบาป และวิธีป้องกันที่จะไม่ให้เกิดบาปขึ้นตลอดถึงวิธีละบาปที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป โดยเนื้อหาแล้วข้อธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อเป็นแนวทางในการละบาปกำกับมาด้วยพร้อมทั้งมีเหตุการณ์และบุคคลยกขึ้นมาประกอบด้วย นอกจากนี้ยังแสดงคำอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบบาปในลักษณะต่าง ๆ ทั้งที่เป็นคำว่า “บาป” และคำที่มีความหมายเป็นไวพจน์กัน ซึ่งท้ายที่สุด แต่ละแห่งหรือแต่ละเรื่องก็แสดงการละบาปไปพร้อมกันด้วยดังตัวอย่างจะได้ยกแสดง อันจะนำมาศึกษาวิเคราะห์ดังนี้

ในสิกขาสูตร เป็นสูตรที่ว่าด้วยเรื่องธรรมที่เป็นบาปซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสสอนว่าไม่ควรกระทำเพราะถ้าทำแล้วย่อมเป็นความผิดจะนำโทษและทุกข์มาให้ เป็นธรรมที่ควรละเว้น ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เหตุเครื่องให้สิกขาทรพล ๕ ประการ คือ ปาณาติบาต

อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐฐาน

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อละเหตุเครื่องให้

สิกขาทรพล ๕ ประการนี้”^{๙๕}

จะสังเกตได้ว่า ในพระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงเหตุเครื่องให้สิกขาทรพล กล่าวคือ การละเมิด ศีล ๕ นั้นเอง เนื่องจาก ศีล ๕ นี้ถือได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นของพุทธบริษัททั้ง ๔ ดังนั้น หากเมื่อบุคคลล่วงละเมิด ย่อมถือได้ว่าเป็นผู้ประกอบบาปให้เกิดขึ้นแล้วแก่ตน เพราะพระพุทธองค์ตรัสว่า เหตุเครื่องให้สิกขาทรพลนี้ เป็นสิ่งไม่ควรกระทำ ถ้ากระทำก็จัดว่าเป็นบาป ดังกล่าวมาแล้ว

พระอภิธรรมปิฎก คำว่าบาป หมายถึง สภาวะธรรมที่เป็นบาปที่มีอยู่ในโลกนี้ที่ประกอบและเกิดขึ้นในจิตของสัตว์บุคคลในลักษณะที่เป็นอกุศลจิตหรือจิตที่ชั่วเพราะจิตที่ประกอบด้วยอกุศลธรรม เมื่อจิตที่ชั่วนั้นเกิดขึ้นแล้วย่อมจะนำไปสู่การปรุงแต่งให้เกิดกรรมทั้ง ๓ ที่เป็นไปในทางของอกุศลหรือบาปนั่นเอง ซึ่งในที่นี้หมายความว่า จิตที่เป็นบาปอกุศลนั่นเองที่ถือได้ว่าเป็นจุดกำเนิดและนำไปสู่การกระทำบาปกรรมอย่างอื่นต่อไปในอภิธรรมปิฎกนั้นแสดงถึง บาป ในลักษณะของสภาวะธรรมที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติมันเอง แต่เมื่อบาปธรรมนั้นประกอบเข้า หรือมีโอกาสในการครอบงำจิตของบุคคล แล้วย่อมจะชักนำจิตของสัตว์บุคคลนั้น ๆ ให้ก่อเกิดบาปกรรมอันไปในทางทวารทั้ง ๓ ซึ่งการแสดงเรื่องบาปตามนัยพระอภิธรรมปิฎกนั้นมุ่งเน้นไปที่เรื่องของจิตที่เป็นบาป นั้นหมายความว่า เมื่อบาปธรรมครอบงำจิตในบุคคลแล้วย่อมจะทำให้จิตของบุคคลนั้นแสดงออกมาใน

^{๙๕} ๐.สตตก. (ไทย) ๒๓/๒๖๗/๔๗๘.

ลักษณะต่าง ๆ กล่าวโดยสรุป หมายถึง จิตที่เป็นบาป หรือ อกุศลจิต ๑๒ ดวง คือ โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒

ดังที่กล่าวมา บาปตามพระพุทธศาสนานั้นมุ่งเน้นไปที่ ๒ ประเด็นหลัก คือ บาปธรรมที่เป็นข้าศึกต่อจิตใฝ่บุญที่เป็นต้นเหตุอันก่อทุกข์ให้เกิดแก่มนุษย์ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง คือ บาปกรรมที่มนุษย์กระทำขึ้น และมีผลให้เกิดทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ ตามมาในชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคต

๒.๒.๒ ประเภทของบาป

พระพุทธศาสนาได้จัดประเภทของบาปไว้โดยทวาร และจัดความหนักเบาด้วยอำนาจของกิเลสหรือตัวอำนาจของจิตและของเจตสิก หรือเจตนาที่มีอยู่ในการกระทำบาปกรรม ดังนี้

๑. ประเภทของบาปโดยทวารแบ่งได้ ๓ อย่าง คือ

(๑) กายทวาร บาปที่เกิดทางกายมี ๓ อย่าง ได้แก่

๑.๑ ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์

๑.๒ อทินนาทาน การลักทรัพย์

๑.๓ กาเมสุมิฉฉาจาร การประพฤติดิฉินคาม^{๙๖}

(๒) วาจิตวาร บาปที่เกิดขึ้นทางวาจามี ๔ อย่าง ได้แก่

๒.๑ มุสาวาทา พูดเท็จ

๒.๒ ปิสุณาวาจา พูดส่อเสียด

๒.๓ ผรุสวาจา พูดคำหยาบ

๒.๔ สัมผัปปลาปะ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล^{๙๗}

(๓) มโนทวาร บาปที่เกิดขึ้นทางใจมี ๓ อย่าง ได้แก่

๓.๑ อภิชฌา โลภอยากได้ของคนอื่นมาเป็นของตน

๓.๒ พยาบาท คิดร้ายผู้อื่น

๓.๓ มิจฉาทิฎฐิ มีความเห็นผิด^{๙๘}

ลักษณะของบาปที่พระพุทธศาสนาได้แสดงไว้นั้นเป็นลักษณะไม่ดี ไม่มีใครชอบ เพราะบาปนำความเดือดร้อน ความทุกข์ ความเศร้าโศก ความลำบากให้แก่ผู้กระทำ สำหรับผลที่ได้นั้นมีความแตกต่างกันตามประเภทและตามความหนักเบา บาปกรรมที่หนักให้ผลรุนแรง บาปกรรมที่เบา

^{๙๖} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๒๖๗/๔๗๘.

^{๙๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๑๒/๑๕๓.

^{๙๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๒/๑๐.

ให้ผลไม่รุนแรง ซึ่งแสดงให้เห็นได้เป็นรูปธรรม กล่าวคือ การเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย แม้ได้เกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นคนไม่สมประกอบ เช่น บางคนตาบอด หูหนวก ปัญญาอ่อน หรือได้รับทุกข์บ่อย ๆ ตามความหนักเบาของบาปกรรมที่ได้กระทำไป

ในเรื่องบาปกรรมทางพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่าจิตและเจตสิกมีส่วนสำคัญมาก เนื่องจากเป็นบ่อเกิดของการกระทำ ดังพุทธภาษิตที่ว่า เจตนาหัง ภิกขเว กัมมัง วทามิ แปลว่า ภิกษุทั้งหลายเรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม^{๙๙} ดังนั้น ประเพณีของบาปกรรมตามอำนาจของจิต เจตสิก ก็จัดเป็น โภสมูลจิต โทสมูลจิต โมหมูลจิต ซึ่งจะให้ผลรุนแรงแตกต่างกัน เช่น ความโลภก็กลายเป็นเปรต โกรธก็จะนำไปเกิดเป็นสัตว์นรก โมหะก็จะนำไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นส่วนมากตามธรรมดา ถ้าล่วงเกินผู้มีคุณมากก็ต้องมีโทษมาก ล่วงเกินผู้มีคุณน้อยก็ต้องโทษน้อยในที่นี้หมายถึงผู้มีศีลธรรม อาทิเช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ บิดา มารดา พระสงฆ์ ท่านเหล่านี้ถือว่าเป็นบุคคลมีศีลธรรมมาก ใครล่วงเกินก็มีโทษมาก เช่น ข่ม่าบิดา มารดา ก็จัดว่าเป็นบาปประเภตอนันตริยกรรม ส่วนบุคคลนอกจากนี้ ก็มีน้อยตามลำดับ เช่น ล่วงเกินสัตว์ มีโทษน้อย กว่ามนุษย์ผู้ทุศีล ล่วงเกินมนุษย์ผู้ทุศีลมีโทษน้อยกว่าอุบาสกอุบาสิกาผู้มีศีล ล่วงเกินอุบาสกอุบาสิกาผู้มีศีลมีโทษน้อยกว่าล่วงเกินสามเณร ล่วงเกินสามเณร มีโทษน้อยกว่าภิกษุ ภิกษุณี ผู้มีศีล เป็นต้น^{๑๐๐}

คำว่า บาป กับ อกุศล เป็นคำที่เนื่องกันอยู่^{๑๐๑} เมื่อกล่าวถึง อกุศล คืออะไร อกุศลในที่นี้ก็คือบาปที่ส่งผลหรือแสดงให้รู้สึกได้ทางใจหรือเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้จากคำว่า บาปทางพระพุทธศาสนาแสดงถึงอกุศลที่เกิดขึ้นมี ๑๐ อย่าง เรียกว่า อกุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งแปลตามตัวได้ว่า ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล คือ การกระทำอันเป็นทางนำไปสู่ทุกข์ แยกได้ ๓ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ กายกรรม ๓ ได้แก่

- ๑) ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์)
- ๒) อทินนาทาน (การลักทรัพย์)
- ๓) กาเมสุมิฉฉาจาร (การประพฤติดีตถิทางกาม)

หมวดที่ ๒ วจีกรรม ๕ ได้แก่

- ๔) มุสาวาท (การพูดปด พูดเท็จ โกหก หลอกลวง)
- ๕) ปิสุณวาจา (พูดส่อเสียด คือ พูดยุยงให้เขาแตกแยกกัน)
- ๖) ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ)
- ๗) สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ)

^{๙๙} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๔๕๑.

^{๑๐๐} พระมานะ อภิวิฑฒโน (ยืนยง), “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปของนักเรียนช่วงชั้นที่ ๔ โรงเรียนเทพศิรินทร์ นนทบุรี”, *วิทยานิพนธ์ศาสนาสตมมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒-๓๐.

^{๑๐๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *เชื่อกกรรม-รู้กรรม-แก้กรรม*, หน้า ๖๘.

หมวดที่ ๓ มโนกรรม ๓ ได้แก่

๘) อภิชฌา (ละโมภ เพ่งเล็งอยากได้ของของผู้อื่นมาเป็นของตน อย่าไม่ถูกทำนองคลองธรรม เป็นโลภะ (ความโลภ) ขั้นรุนแรง)

๙) พยาบาท (คิดร้าย ปองร้าย มุ่งร้ายต่อผู้อื่น มีความปรารถนาที่จะทำลายประโยชน์ และความสุขของผู้อื่นให้เสียหายไป เป็นโทสะ (ความโกรธ) ขั้นรุนแรง)

๑๐) มิจฉาทิฎฐิ (เห็นผิดจากคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี บิดา มารดาไม่มีบุญคุณ ไม่เชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม ไม่เชื่อเรื่องบาป บุญ คุณ โทษ ฯลฯ เป็นโมหะ (ความหลง-ไม่รู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง) ขั้นรุนแรง)

เมื่อกล่าวถึงอกุศลกรรม หรือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ย่อมละทิ้งคำว่า ทุจริต ออกไปเสียมิได้ อันเนื่องจาก ธรรมทั้งหมดล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ตลอดจนถึงปัจจุบัน เป็นธรรมที่พระบรมศาสดาทรงสอนไว้ เป็นธรรมเพื่อการพัฒนาตนทางด้านสภาพร่างกายและสภาพจิตใจอันนำไปสู่การอยู่อย่างสันติสุขระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัว คำสอนเหล่านี้สรุปได้ ๓ ประการ คือ

เว้นจากทุจริต คือ ประพฤติชั่วด้วย กาย วาจา ใจ ทุจริต แปลว่า ประพฤติชั่ว หมายความว่า ทำบาป คือ ทำความทุกข์ ทำความชั่ว หรือทำอกุศล คือ ทำความไม่ดี ทุจริตนั้น มี ๓ ประการ ได้แก่

๑. กายทุจริต การประพฤติกุศลด้วยกาย ทำชั่วทางกาย อาทิเช่น ฆ่าสัตว์ มนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉาน รวมทั้งการเบียดเบียนให้ได้รับบาดเจ็บ พิกลพิการ หรือได้รับความลำบากต่าง ๆ ลักฉ้อ รวมทั้งฉก ชิง ปล้น หรือกระทำด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ยินดีให้ ประพฤติผิดในกาม หมายความว่า การล่วงเกินสมสู่ในคูครองของผู้อื่น และบุคคลที่เขาหวงห้ามหรืออยู่ในสิทธิการปกครองผู้อื่น

๒. วจีทุจริต การประพฤติกุศลด้วยวาจาทำชั่วทางวาจา ซึ่งได้แก่ทางคำพูด เป็นต้นว่า พูดเท็จ คือ พูดด้วยความจงใจ มุ่งที่จะให้ผู้ฟังเข้าใจผิดจากความเป็นจริง แม้การเขียนหนังสือปิดเขา หรือแม้แต่สันติริษะพยักหน้าให้เขาเข้าใจผิดก็จัดว่าพูดเท็จเหมือนกันเขาจะเชื่อหรือไม่เชื่อไม่เป็นประมาณพูดส่อเสียด คือ พูดยุยงประสงคิ์ให้บุคคลแตกความสามัคคีกัน หรือพูดไปในทำนองให้เขารักกันชอบกัน เป็นต้น พูดคำหยาบ คือ พูดเสียดแทงประสงคิ์ให้ผู้อื่นเจ็บใจ ระคายหูด้วยอวัยวะที่ไม่เป็นจริงมาพูดพูดยกให้สูงขึ้นกว่าพื้นเพเดิมของเขาเรียกว่า พูดประชด หรือพูดกดให้เป็นคนเลวกว่าพื้นเพเดิมของเขาเรียกว่าด่า คำด่าเป็นคำหยาบ เป็นต้น พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดจาเหลวไหล ไร้สาระ พูดด้วยความคะนองวาจา พูดเล่นไม่รู้จักกาลเทศะ พูดเล่นสำนวน พูดล้อเลียน ไม่ได้ตั้งใจให้เขาเข้าใจผิดอะไร แต่เป็นการเสียเวลาที่ฟังคำเช่นนั้น ฟังแล้วไม่ได้ประโยชน์ เป็นต้น

๓. มโนทุจริต การประพฤติกุศลด้วยใจทำชั่วทางใจ ได้แก่ คิดชั่ว อาทิเช่น โลภอยากได้ของเขา คือ คิดอยากมีจะเอาสิ่งของของผู้อื่นมาเป็นของตน โดยวิธีทุจริต แม้ได้สิ่งนี้มาแล้วก็ยังคิดโลภอยากได้สิ่งอื่นต่อไป ยิ่งได้ก็ยิ่งคิดโลภอยากได้อีกอยู่นั่นเอง พยาบาทปองร้ายเขา คือ คิดจงล้าง

จงผลาญเขา มุ่งที่จะให้ทรัพย์สมบัติ เกียรติยศชื่อเสียง ร่างกายชีวิตของเขาพินาศไปเห็นผิดจากคลองธรรม คือ เห็นผิดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง อาทิเช่น บุญ บาปไม่มี นรก สวรรค์ไม่มีจริง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของเที่ยงคงอยู่อย่างนั้นตลอดไป^{๑๐๒}

สรุปได้ว่า ทุจริตทั้ง ๓ อย่างนี้ ล้วนแต่เป็นกิจชั่วร้ายเสียหายด้วยกัน หากพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะเห็นได้ว่า มโนทุจริต เป็นต้นเหตุของความเสียหายร้ายแรงที่สุด เพราะคนเรามีใจเป็นสำคัญที่สุด เมื่อใจชั่วเพราะคิดผิดแล้ว การกระทำทางกาย การพูดทางวาจา ก็ย่อมชั่วตามไปด้วย ก่อให้เกิดความเดือดร้อนใจแก่ตนก่อนแล้วยังสืบเนื่องทำให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อนด้วยการกระทำ การพูดภายหลัง ฉะนั้น ทุจริต ๓ อย่างนี้ เป็นกิจไม่ควรทำหรือให้เว้นการปฏิบัติดังกล่าวทั้ง ๓ อย่างนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสสั่งเตือนเว้นจาก ทุจริต หมายความว่า ให้เว้นจากความประพฤติชั่ว ให้เว้นจากการทำความไม่ดี ให้เว้นจากการทำบาปทั้งปวงดังกล่าวมานี้

๒.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบุญ-บาป

ในการศึกษาวิจัยเรื่องความเชื่อเรื่องบุญ-บาปที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนไทย ในเขตพื้นที่อำเภอศรีมหา จังหวัดสุโขทัย ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารดังต่อไปนี้

พระกัณหา กนตสีโล (อนุอัน) กล่าวถึงความเชื่อเรื่อง บุญและบาปในวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่อง บุญ-บาป ที่มีต่อวิถีชีวิตของคนอีสาน : ศึกษากรณีอำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม” ผลการศึกษาพบว่า “การทำบุญหรือการปฏิบัติตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้นจะทำให้ผู้ปฏิบัติมีการดำเนินชีวิตประจำวันเป็นไปด้วยความราบรื่นประสบความสำเร็จในชีวิต มีความเป็นอยู่สุขสบายไม่หวาดระแวงได้รับการยกย่องสรรเสริญจากผู้คนในสังคม นอกจากนี้ยังเชื่อว่า ผู้ทำบุญกุศลจะมีสุขภาพดี ผิวพรรณผ่องใส มีอายุยืน มีลูกหลานน่ารัก เลี้ยงง่าย เป็นเด็กดี เรียนหนังสือเก่ง และผู้ที่ทำบุญนั้นเมื่อตายแล้วย่อมไปสู่สุคติ^{๑๐๓}

พระมหามนตรี วรลโภ (ป้อมสุข) กล่าวว่า “ความเชื่อเรื่องผีสงนางไม้และอำนาจเหนือธรรมชาติต่าง ๆ จึงเป็นความเชื่อที่มีมาแต่ดั้งเดิมของคนไทยแม้แต่ในชนชาติ เช่น ชนชาติในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คติความเชื่อเหล่านี้จะเห็นได้ว่าคติชนวิทยาต่าง ๆ ยังมีปฏิบัติกันอยู่ เช่น การขอความช่วยเหลือจากเทพอารักษ์ ขอลวยจากเจ้าแม่พุ่มพวง ความเชื่อเรื่องแม่ธรณี แม่พระคงคา ฯลฯ ซึ่งเป็นสิ่งที่อาจช่วยหนุนคนที่เลื่อมใส และได้มีการจัดพิธีกรรมขอความช่วยเหลือ หรือ เพื่อแสดงความขอบคุณการระโดยได้นำเอาสิ่งของดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาสักการะ”^{๑๐๔}

^{๑๐๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๗.

^{๑๐๓} พระกัณหา กนตสีโล (อนุอัน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่อง บุญ-บาป ที่มีต่อวิถีชีวิตของคนอีสาน : ศึกษากรณีอำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๐๔} พระมหามนตรี วรลโภ (ป้อมสุข), “อิทธิพลของวัฒนธรรมที่มีต่อสังคมไทยในปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๖.

พระมหาประหยัด ปญญาโร (สุนนท์) กล่าวว่า “หลักจริยธรรมที่ปรากฏในคำกลอนสรุปได้ว่า จริยธรรมที่ปรากฏในคำกลอนมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ จริยธรรมด้านจารีต และจริยธรรมด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจะเป็นคำสอนในเรื่อง บุญ-บาป การเวียนว่ายตายเกิด นรก สวรรค์ ศิล ทาน พระศรีอริยเมตไตรย อบายมุข ความกตัญญู และกฎไตรลักษณ์ที่เป็นอนิจจังตา จริยธรรมด้านจารีตจะเน้นจริยธรรมของบุคคลในกลุ่มครอบครัวและเครือญาติ หลักธรรมเป็นเรื่องบุญกรรม วิธีการสอนจริยธรรมที่ปรากฏในคำกลอนพบว่าคำกลอนมีวิธีสอนจริยธรรม ๖ วิธี คือ สอนอย่างตรงไปตรงมา สอนโดยยกนิทานหรืออุทาหรณ์ประกอบสอนโดยการใช้โวหารเปรียบเทียบ สอนโดยอ้างสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อศรัทธา สอนโดยวิธีกล่าวประชดประชันและสอนโดยใช้ภาษิต”^{๑๐๕}

พระประเสริฐ ชุตินธโร (สุนทรวัฒน์) กล่าวว่า “คติความเชื่อดั้งเดิมของสังคมในยุคนั้นซึ่งก็คือศาสนาพราหมณ์ ดังนั้น จึงมีส่วนที่เกี่ยวเนื่องกัน และความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติเหนืออำนาจของมนุษย์ธรรมดา ความเชื่อ นิสัย ความคิดทั้งของแต่ละบุคคลและกลุ่มชนเป็นการแสดงความหมายทางอารมณ์ต่อธรรมชาติที่เกิดขึ้นหรืออำนาจของสิ่งลึกลับ และนำไปสู่พฤติกรรมเพื่อหลีกเลี่ยงสิ่งชั่วร้ายหรือผลประโยชน์บางประการ”^{๑๐๖}

พระสมศักดิ์ ปิยธมโม (อินทเสน) กล่าวว่า “ความเชื่ออิทธิพลและขนบธรรมเนียมประเพณีของลาวปัจจุบันไว้ว่า ประเพณีฮีสตีสองของชาวลาวถือเป็นภูมิปัญญาในด้านนามธรรมความเชื่อที่มีอิทธิพลทำให้เกิดประเพณีต่าง ๆ ขึ้น โดยจารีตการทำบุญฮีสตีสองเดือนของชาวลาวนั้นเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในรูปของประเพณี ที่เกี่ยวข้องกับหลักความเชื่อในเรื่องของสิ่งเหนือธรรมชาติ นำมาผสมผสานได้อย่างกลมกลืนกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่สภาพแวดล้อม สภาพภูมิอากาศจนเกิดเป็นประเพณีอันดีงามที่ได้รับการยอมรับจากคนในสังคมให้ถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันจากคนรุ่นสู่รุ่น ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้คนในชุมชนไว้วางใจเชื่อใจกันและกัน ช่วยเหลือกันแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในครอบครัวและในชุมชน ทำให้เกิดความสนิทสนมอยู่กันฉันพี่น้องเหมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน สร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัวและสังคมชุมชน คนในสังคมได้รับการปลูกฝังแนวความคิดที่ดี มีความเป็นเอกลักษณ์ จนได้รับการปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในการสืบทอดภูมิปัญญานั้นต่อไป”^{๑๐๗}

^{๑๐๕} พระมหาประหยัด ปญญาโร (สุนนท์), “จริยธรรมที่ปรากฏในคำกลอน” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า (๗).

^{๑๐๖} พระประเสริฐ ชุตินธโร (สุนทรวัฒน์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องไสยศาสตร์กับพุทธศาสนาตามพระคัมภีร์ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้าบทคัดย่อ.

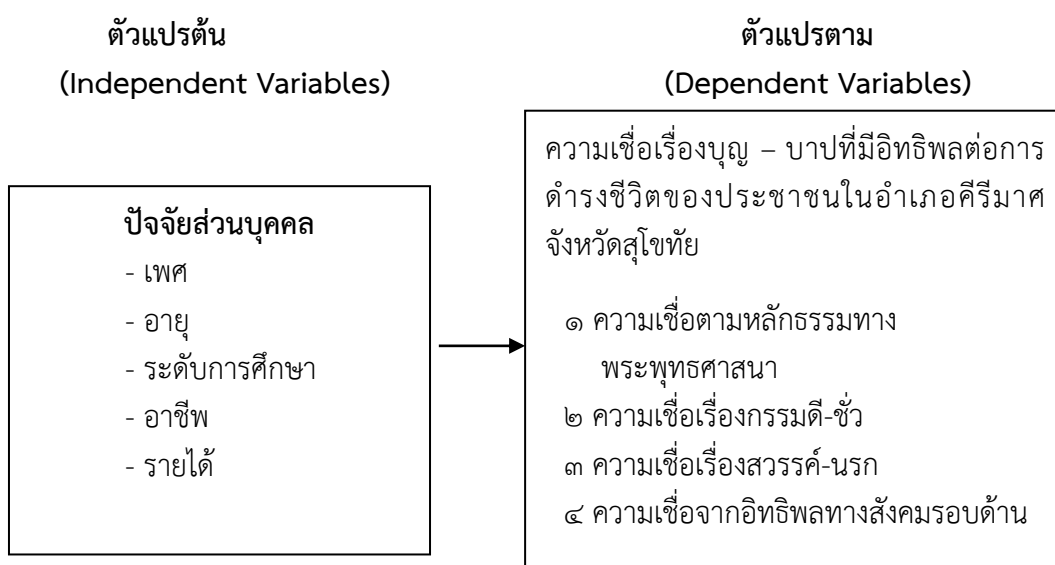
^{๑๐๗} พระสมศักดิ์ ปิยธมโม (อินทเสน), “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมลาวในแขวงจำปาสัก สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๘.

๒.๔ กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้มุ่งเน้นศึกษา เรื่อง ศักยภาพวิเคราะห์ความเชื่อเรื่อง บุญ-บาป ที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในอำเภอดุสิต จังหวัดสุโขทัย ซึ่งได้กำหนดกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัยดังนี้

ตัวแปรต้น (Independent Variables) คือ ปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ เพศ, อายุ, ระดับการศึกษา, อาชีพ, รายได้

ตัวแปรตาม (Dependent Variables) คือ ความเชื่อเรื่องบุญ – บาป ตามหลักพระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องบุญ-บาปของชาวอำเภอดุสิต จังหวัดสุโขทัย ดังกรอบความ ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดการวิจัย